

UNDERLAG TILL KULTURMILJÖPROGRAM FÖR SKÖVDE KOMMUN

SKÖVDE STAD 1. INLEDNING OCH HISTORIK

2011

västergötlands museum

Innehåll

Inledning	1
Sammanställningen bygger på många källor	2
Arbetets uppläggning	3
Kulturarv och kulturmiljö	4
Kultur och regional utveckling	4
Skövdes historia i teman	6
Stadens bebyggelseutveckling efter 1945	46
Käll- och litteraturförteckning	65

Inledning

Kulturmiljöprogram - underlag

Skövde kommun har ett rikt kulturarv. Varje ort har sin egen historia och identitet, sin egen själ.

För att få en bättre överblick över kulturmiljön i Skövde kommun och förankra vad som är värt att slå vakt om inför framtiden pågår arbetet med att ta fram ett kulturmiljöprogram. Arbetet bedrivs som ett samverkansprojekt. Kulturförvaltningen i Skövde kommun driver projektet. För det praktiska genomförandet har Västergötlands museum svarat, med bistånd av Plan-, Bygg- och Lantmäteriförvaltningen i Skövde kommun. Styrgruppen för projektet omfattar Kulturförvaltningen och Plan-, Bygg- och Lantmäteriförvaltningen, Skövde kommun, Västergötlands museum och Västarvet, Västra Götalandsregionens Natur- och Kulturförvaltning.

Arbetet har även innefattat en dialog med berörda hembygdsföreningar och Musei Vänner. Den lokalt förankrade kunskapen är en viktig tillgång i den fysiska planeringen. Hos kommuninvånarna finns stor kunskap om vad som är viktigt i den egna hembygden. Det kan exempelvis gälla historien med sina avtryck i form av forntida lämningar, hus och öppna landskap eller särskilda identitets- och upplevelsevärden kopplade till olika platser eller företeelser.

Kulturmiljöprogrammets första etapp berörde Skövde stad och pågick under 2009 samt början av 2010. Etapp 2 omfattade de nio mindre tätorterna och har genomförts under 2010 och början av 2011. Etapp 3 som är slutfasen omfattar en sammanställning där även de synpunkter som inhämtats i etapp 1 och etapp 2 har arbetats in och underlaget till programmet färdigställts.

Denna rapport avslutar etapp 3 och utgör det färdiga underlaget till Skövde stad. Inkomna synpunkter är inarbetade och det tidigare rapportkonceptet från 2009 är delvis omarbetat och utvecklat. Rapporten är nu ett underlag för kommunens fortsatta arbete med att genomföra ett kulturmiljöprogram. I nuläget finns

således ett underlag för staden och ett för de nio mindre tätorterna.

Det rekommenderas starkt att kommunen även låter ta fram ett motsvarande kulturmiljöunderlag för landsbygden, så att ett färdigt kulturmiljöprogram kan omfatta hela Skövde kommun och vara ett måldokument med samlade riktlinjer för kommunens kulturmiljöarbete. Detta är den stora kristiska synpunkt som framförts av hembygdsföreningarna i samband med dialogarbetet.

Programarbetets faser

Kulturmiljöprogrammets första etapp berör Skövde stad och har pågått under 2009 samt början av 2010. Etapp 2 omfattar de nio mindre tätorterna och genomförs 2010 och början av 2011. Etapp 3 avser en sammanställning där också de synpunkter som inhämtas i etapp 1 och etapp 2 arbetas in och programmet färdigställs.

Rapportens innehåll

Rapporten innehåller en översiktlig beskrivning av Skövde stad och den fysiska kulturmiljön där. I Skövde stad har här innefattats även landsbygdssdelen av gamla Skövde församling samt huvuddelen av socknarna Ryd och Våmb.

Rapporten inleds med en kort beskrivning av projektet och kulturmiljöprogramsarbetet.

Därefter följer programdelen som inleds med en översiktlig tematiserad gemensam historik för Skövde stad. Sedan följer en kompletterande bebyggelseöversikt för tidsperioden från 1945 fram till idag.

Därefter redovisas de utpekade värdefulla kulturmiljöer som finns idag och är särskilt viktiga att slå vakt om. Dessa presenteras stadsdelsvis med utgångspunkt från innerstaden. De aktuella områdena redovisas översiktligt på karta med preliminär avgränsning. Till varje område finns förslag till åtgärder. Förslagen är rekommendationer om att framför allt upprätta fördjupade riktlinjer för att tillvarata de kulturhistoriska värdena. I vissa fall, t.ex.

där kulturmiljön både har särskilda kulturvärden och är mycket rikt sammansatt, rekommenderas att en bevarandeinriktad detaljplan upprättas.

Därefter följer en lista med värdefulla enskilda byggnadsobjekt som ligger utanför de utpekade kulturmiljöerna. (För fornlämningar som ligger utanför de utpekade kulturmiljöerna hänvisas till Fornminnesregistret på Riksantikvarieämbetet (<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>). Rapporten avslutas med en översikt av lagar och förordningar som primärt är förknippade med kulturmiljövården.

De olika miljöerna och enskilda objekten planeras genom kommunens försorg, när programmet så småningom är klart, också att finnas inlagda i kommunens kartdatabas för att finnas tillgängliga i planeringen.

Det är viktigt att uppmärksamma att utöver denna rapport finns mycket material som sedan tidigare finns framtaget. En del ligger som digitala skikt i Länsstyrelsens planeringsunderlag, främst gäller det Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering, som även är tillgänglig via ämbetets hemsida.

Sammanställningen bygger på många källor

Kunskapen om kulturmiljön och kulturarvet finns att hämta på flera håll. Övergripande inventeringar som utförts av Länsstyrelsen, Länsmuseum och Kommunen utgör viktiga underlag i kulturmiljöprogramarbetet. Här skall framför allt nämnas följande:

Underlaget i programarbetet för Skövde stad har framför allt baserats på den inventering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som utfördes 1991 av Lars Bergström och Thomas Carlquist, dåvarande Skaraborgs länsmuseum. För Våmb och Ryd har använts motsvarande inventering för landsbygden i Skövde kommun, sammanställd av Thomas Carlquist 1988. Textmaterial från de två Skövdeinventeringarna har delvis återanvänts, dels ordagrant med bistånd av Carlquist, dels i omarbetat skick.

En översiktlig uppdatering av 1991 års inventering utfördes 2004-2005 av Inger Andersson, Skövde stadsmuseum samt Emma Malmrot, Plan- Bygg- och Lantmäterikontoret.

Anna Rosborg, Plan- Bygg- och Lantmäterikontoret, utförde 2007 en inventering av 1950-talsvillor.

Vad gäller industrihistoria skall särskilt nämnas Skövde museums projekt ”Stenrika Skövde”, Curry Heimann, 2008. Projektrapporten ligger till grund för avsnittet om stenindustrin i denna sammanställning. Vidare skall nämnas ”Skövdes industrier förr och nu” av Kenneth Alfredsson, 1985.

Försvarets byggda kulturmiljö har genomgått av Eva Fransson, Västergötlands museum, 2000.

Kyrkogårdarna i Skövde har inventerats av Lisa Molander, Västergötlands museum, 2005-2007.

Svenska kyrkans byggnader har inventerats av Skara stift 2004 och är inlagda i Bebyggelseregistret.

I Bebyggelseregistret finns numera även inlagt kommunens byggnadsinventering 2004-2005.

En viktig källa är Skövde kommuns hemsida: Kartor, planer och fastigheter.

Vidare finns en rik tillgång på hembygds-, fack- och landskapslitteratur. Andra viktiga källor är t.ex. Byggnadsnämndens arkiv (digitalt material), Skövde kommun, Skövde museums arkiv och Västergötlands museums arkiv, Skara.

Den betydelsefulla, lokalt förankrade kunskapen, där hembygdsrörelsen och andra intresseorganisationer utför ett omfattande arbete, är en mycket värdefull kunskapsresurs.

Andra exempel på underlag

- Fornminnesinventeringen, Riksantikvarieämbetet (Fmis)
- Odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Länsstyrelsen, 1992
- Översiktsplan (ÖP) för Skövde 1991 (Underlag omfattar ej centralorten)
- Naturvårdsprogram för Skövde kommun, Länsstyrelsen, 1984

- Riksintressen för kultur och natur i Skövde kommun
- Lövsöksinventering
- Lokalhistorisk litteratur och övrig facklitteratur

Övrigt

En övergripande arbetsmall samt sammanställning av allmänna texter rörande lagstiftning, planering, programarbete och vissa historiska bakgrundstexter har sammanställts av enhetschef Marie Odenbring Widmark, Regionmuseum Västra Götaland, Västarvet. Erfarenheter från Marie Odenbring Widmarks arbeten med kommunala kulturmiljöprogram i Göta älvdalen har varit av stor betydelse även för arbetet med Skövde kommun.

Fotografer till nutida fotografier är, där inget annat anges, Erik Holmström och Ulf Larsson, Västergötlands museum.

Förkortningar:

BNA- Byggnadsnämndens arkiv (digitalt material)

SM - Skövde museum

VGM - Västergötlands museums arkiv.

Arbetets uppläggning

Framtagandet av underlag för Skövde stad har pågått 2009 och kompletterats 2011. Arbetet har utförts av 1:e antikvarierna Erik Holmström och Ulf Larsson, Västergötlands museum. 2009 utfördes följande, enligt uppdrag:

- En översiktlig komplettering av dels bebyggelse från 1960 till ca 1985, dels avseende industrihistoriska miljöer
- Översyn, komplettering och revidering av miljöurval
- Rekommendationer och åtgärdsförslag
- Komplettering efter 1945 av historiken i byggnadsinventeringen
- Tematisering av stadshistoriken

Arbetet med underlaget till kulturmiljöprogrammet för den del som omfattar stadsområdet pågick sommaren 2009. Det inleddes med genomgång och sammanställning av redan befintligt material. Därefter följde fältinventering i Skövde

stad med genomgång av ett stort antal nya kulturmiljöer och sammanställning av detta. Tidigare arbeten inventerades, stadslandskapet karaktäriserades, stadens bebyggelsehistoria efter 1945 beskrevs och kompletterades o.s.v. 2009 sammanställdes

Arbetets resultat har förankrats genom presentation för politiker och tjänstemän. Det har också presenterats för Skövde Hembygdsförening och Skövde Musei Vänner (se nedan). En publik presentation har hållits på Kulturhuset i föreningsregi. Fler presentationer kommer att hållas under 2011-2012.

2011 har synpunkter från dialoggrupper insamlats och sammanställts. Kompletterande uppföljnings- och fältarbete har utförts. Underlaget från 2009 för Skövde stad, omarbetades till denna rapport.

Dialogarbetet

En viktig utgångspunkt för programarbetet är att en sammanvägning av den lokalt förankrade kunskapen och kulturmiljövårdens mer övergripande kunskap skall ge en nyanserad beskrivning och värdering av kulturmiljön. Dialogarbetet har varit ett starkt inslag i det arbete som gjorts 2011.

Dialog och samråd med Skövde Hembygdsförening och Musei Vänner inleddes vid ett möte den 27 maj 2009. I februari 2010 överlämnades materialet på samråd till de två dialoggrupperna som bereddes tillfälle att komma in med förslag på vad man anser vara viktigt att bevara. En stor mängd synpunkter har sedan inkommit och dessa har sammanställts. Under 2011 har merparten av dessa kompletterats rapporten och följts upp i fält och sedan arbetats in i programunderlaget.

Den främsta övergripande synpunkten har gällt behovet av att Skövde kommun bör utvidga översynen av kulturmiljöerna till att även omfatta landsbygden, så att kulturmiljöprogrammet blir ett måldokument som omfattar kulturmiljöarbetet för hela kommunen. Båda föreningarna uttryckte gemensamt att man var positiv till bebyggelsehistorisk genomgång och

urval. Vissa önskemål om komplettering av stadsnära kulturlandskap inklusive större fornlämningsmiljöer framfördes. Flera mindre synpunkter om komplettering av kulturmiljöer samt kompletteringar av befintligt underlagsmaterial har också framförts. (Se Samrådsgranskning i bakre delen av denna rapport).

Kulturarv och kulturmiljö

Vad menas med kulturmiljö?

Begreppet *kulturmiljö* har sedan ett par decennier varit ett ledord när man arbetar med den fysiska omgivningen med alla de spår och lämningar som mänsklig aktivitet skapat. Det kan vara olika företeelser som byggnader, gravlämningar, vägar, ortnamn och ägostrukturer men man har också betonat helhetsmiljöer som på olika sätt speglar vår historia. Tidigare arbetade man mer med begreppet *kulturminnesvård* med betoning på enstaka monument och minnesmärken.

Idag används gärna begreppet *kulturarv* istället för att visa att minnen och berättelser, ett mer immateriellt kulturarv, också är viktigt att slå vakt om. Man kan säga att vårt kulturarv är de historier vi omger oss med och det är därför viktigt att fundera kring vilka perspektiv som får utrymme och vilka historier vi skall berätta. Omsatt i materiell kultur så berättar ju också våra byggnader, ortsnamn, dansbanor, kommunikationer, industrier o.s.v. historier och utgör därmed en väsentlig del av vårt kulturarv. En viktig fråga vi människor måste ställa oss är vad vårt kulturarv betyder och vad vi vill föra vidare till kommande generationer.

Det övergripande målet för samhällsplaneringen är *hållbar utveckling*, såväl miljömässigt som socialt och ekonomiskt. Vårt kulturarv har stor betydelse för framtidens miljö och för social sammanhållning, välfärd och trygghet. Kulturarvet utgör en grundläggande resurs i samhällsutvecklingen.

Kort kan man säga att kulturarvet/kulturmiljön har två mycket viktiga funktioner:

- Som *livsmiljöskapare*
- Som *identitetsbyggare*

Kulturarvet är helt enkelt *en viktig del av infrastrukturen i kommunen* – en sorts kollektiv nytta som det gäller att ta hand om på bästa sätt!

Kultur och regional utveckling

Riksantikvarieämbetet har satt upp åtta tematiska sätt att indela kultur och kulturarv utifrån viljan att arbeta med natur- och kulturarv som lokal och regional utvecklingsfaktor.

- Kultur som *upplevelsenäring*
- Kultur som *livsmiljö*
- Kultur som *näring*
- Kultur för *profilering och marknadsföring*
- *Kulturell kompetens som marknadsmässigt fördel*
- Kultur som *grund för samverkan*
- Kultur som *kreativitetsfrämjare*
- Kultur som *hälsofrämjare*

Alla dessa definitioner kan appliceras på kulturarvet i Skövde. Texten är i grunden från Riksantikvarieämbetet.

1. Kultur som upplevelsenäring

Kulturarvet har ett instrumentellt värde som blir tydligt genom t.ex. dramatiseringar och upplevelser av historiska företeelser i fakta och fiction såsom Arnturismen. Här kan konstateras att kultursektorn genererar effekter och ett positivt mervärde inom andra samhällssektorer.

2. Kultur som livsmiljö

Skövde bjuder på många fantastiska miljöer, både vad gäller natur och kultur och oftast i ett samspel dem emellan. De är kulturarvets vardagsmiljöer – de som vi inte alltid tänker på men som finns runt omkring oss och som efterfrågas vid till exempel val av boende eller vid en företagsetablering. Företagsekonomiska och transportekonomiska faktorer – i kombination med ett rikt och varierat kulturarv – styr ofta valet.

Det kan också röra sig om omvandlingsområden såsom gamla industrimil-

jöer i attraktiva lägen som kan omvandlas till spännande och exklusiva boendemiljöer. Livsmiljön handlar också om väl utformade arkitektoniska rum, om miljöer med lång historisk kontinuitet, om det öppna odlingslandskapet med åker- och betesmarker på klevkanter och skifferterrasser i platåbergslandskapet.

3. Kultur som näring

Företagande som innebär att gamla hantverkstraditioner kan räddas kvar eller som bygger på vissa produkter som har en stark kulturhistorisk identitet kan man säga använder kulturen som näring, ofta kopplad till turism. Detta är en viktig ingång till frågor om kulturarv och entreprenörskap. De medel som finns tillgängliga via EU:s fonder och program spelar en stor roll för ett ökat kulturarvsföretagande i Sverige. Att kunna SNI-koda (Svensk näringsindelning) kulturarvsföretagandet skulle ge en ytterligare dimension till sektorn.

4. Kultur för profilering och marknadsföring

Kulturarvet spelar en viktig roll genom att det ger mervärde – gör en produkt speciell i förhållande till andra. Här handlar det om en plats eller en regions attraktivitet. Hur används kulturarvet i marknadsföringen? Vilka kulturarvssymboler i ett landskap blir karaktärsskapande för ett område? Dessa kulturarvssymboler eller landmärken blir normgivande även för andra sektorer i marknadsföringen av deras varor och tjänster.

5. Kulturell kompetens som marknadsmässig fördel

En hög andel utbildade personer inom kultur- och kulturarvsområdet i kombination med ett rikt kulturarv och kulturföretagande kan ge en extra drivkraft åt en region. Kulturarvet fungerar som en naturlig miljö för många olika kulturarangemang.

6. Kultur som grund för samverkan

Kulturarvsprojekt skapar engagemang hos människor och bidrar till ett nätverksbyggande. Alla har vi ett förhållande och ett förhållningssätt till kulturarvet och erfarenheter från olika platser och miljöer. Vid planerade stora ingrepp i natur- och kulturmiljöer skapas ofta en opinion med ett engagemang mot detta.

Känslan för den egna hembygden och karaktärsobjekt såsom församlingskyrkan är stark. Det är viktigt att dra nytta av engagemanget för kulturarvet i det lokala och regionala utvecklingsarbetet. Exempelvis hembygdsföreningar och andra intresseföreningar gör ett ovärderligt arbete och i samverkan med dem kan man uträtta mycket.

7. Kultur som kreativitetsfrämjare

Det finns en föreställning om att människor med kulturella utbildningar oftast är kreativa människor och att det också ur många kultur- och kulturarvsprojekt föds kreativa tankar och idéer för att stärka och utveckla en region. Vi människor blir helt enkelt kreativa genom att arbeta med kultur. Genom kulturprojekten skapas ett öppet och kreativt sinne.

8. Kultur som hälsofrämjare

Flera forskare har skrivit om kulturens och kulturarvets betydelse för att förebygga ohälsa. De har också påvisat kulturens ”helande och läkande effekt – en balsam för själen” och vad kulturarvet i kombination med ett rikt och varierat utbud av de fria konsterna betyder för hälsa och välbefinnande. Såväl Riksantikvarieämbetet som Västarvet har startat arbeten med nätverk kring Kultur och hälsa och skall i detta arbete exemplifiera kulturarvets betydelse för hälsan.

Upplevelsen av natur- och kulturvärden sammantaget stärker vårt välbefinnande. Odling har erkänt gott inflytande på vår hälsa. En rogivande plats är både vacker och fylld av igenkännanden som skänker trygghet och förankring.

Om medeltidens Skövde och kulten kring S:ta Elin minner S:ta Helena kyrka. Kyrkobyggnaden har medeltida murar, men är delvis återuppförd efter stadsbranden 1759 samt präglad av restaurering 1890. Bilden visar S:ta Helena kyrka som den såg ut år 1889, före ombyggnaden året därpå. Foto: Ludvig Ericson 1889, VGM.

Skövdes historia i teman

Under arbetets gång med kulturmiljöprogrammet har några historiska företeelser börjat framträda tydligt som viktiga profiler i Skövdes stadsutveckling. Det är företeelser och skeenden som på olika sätt varit betydelsefulla i stadens utveckling och hör till Skövdes egen karaktär. Om man så vill kan man kalla dem

Lejonportalen från den tidigmedeltida S:ta Helena kyrka kan härstamma från 1200-talets första del.

för stadens övergripande karaktärsdrag, eller teman. Åtskilliga av kulturmiljöerna i staden har förankring i dessa teman. De är Skövde som *vallfartsstad*, *handelsstad*, *järnvägsstad*, *regementsstad*, *industristad* och *skolstad* samt *staden och berget* samt även stadsmiljöns "gröna rum". Givetvis går dessa teman mer eller mindre in i varandra och många kulturmiljöer i staden har beröringspunkter med de flesta teman. Men det är ett sätt att återberätta delar av Skövdes historia som man möter den i dagens stadsmiljö.

Vallfartsstaden – handelsstaden

Vallfart och handel har troligen lagt grunden till Skövde som stadsbildning. 1413 omtalas Skövde som stad. Det äldsta skriftliga belägget på orten Skövde är ett omnämnande i biskop Brynolfs stadga från 1281. Där tar biskopen Elinsmässans besökare i beskydd. Elinsmässan den 31 juli hörde samman med Skövde som vallfartsort för kulten kring S:ta Elin (Helena på latin). Elin skulle enligt legenden ha varit en högättad kvinna som blivit dödad i en släktkonflikt. Dråpet skulle enligt legenden ha skett när hon var på väg till kyrkan i Götene ca 1160. Sveriges förste ärkebiskop Stefan fick påvlig tillåtelse att dyrka Elin som helgon och hennes relikier blev skrinlagda i Skövde kyrka den 31 juli 1164. Under och mirakel inträffade vid graven, som så ofta i helgonlegender. S:ta Elin kom att bli såväl Västergötlands som en av Sveriges heliga skyddspatroner.

Kring helgonkulten och vallfarten blomstrade Skövde som handelsort. Elinsmässan kom med tiden att förknippas med den stora marknad som hölls på helgonets dag, när Skövde kryllade av besökare som vallfärdade till Elins grav i S:ta Helena kyrka. Troligen dröjde det fram till omkring år 1400 innan Skövde utvecklades till en liten stadsbildning. Helgonkulten klingade av efterhand under 1500-talet när Sverige övergick till den protestantiska kyrkan. Sveriges nitiske ärkebiskop Abraham Angermannus besökte Skövde 1595 och förbjöd dyrkan av S:ta Elin. Ärkebiskopen lät

stena igen den välbesökta Elinkällan vid Falköpingsvägen utanför staden. Källans vatten ansågs vara undergörande.

Om medeltidsstaden minner idag främst ortnamnet, S:ta Helena kyrka och gamla kyrkogård samt kulturlager under innerstaden. Om Elinkulten minner även Elins källa och grunden efter S:ta Elins kapell vid nuvarande P4.

Medeltidens och 1500-talets Skövde var en liten ort, knappast mycket större än den omgivande landsbygdens storbyar. Jordbruket i staden tycks ha spelat stor roll vid sidan av stadsnäringarna handel och hantverk. Skövde drabbades av flera stora eldsvådor under 1500- och 1600-talen. Under Nordiska sjuårskriget brände den danska hären ner Skövde, Skara och Falköping år 1566.

Enligt rådande ekonomiska synsätt skulle all handel och nästan allt hantverk skötas via städerna. Staten ville ha kontroll över näringarna för att kunna ta ut skatt på dem. Handel på landsbygden var förbjuden förutom vid särskilda marknader. Mellan 1622 och 1810 rådde den så kallade lilla tullen. Tull togs då ut på alla varor som fördes in till staden för att försälas där. Skövde var under denna tid en köpstad som endast hade rätt att handla med den omgivande landsbygden.

Skövde stad war en mycket liten fläck, belägen på östra sidan om Billingen, utan sjö, eller någon särdeles situation, husen woro små, gatorne irregulaire (irreguljära), och kyrkogården kringsatt med sköna askar.

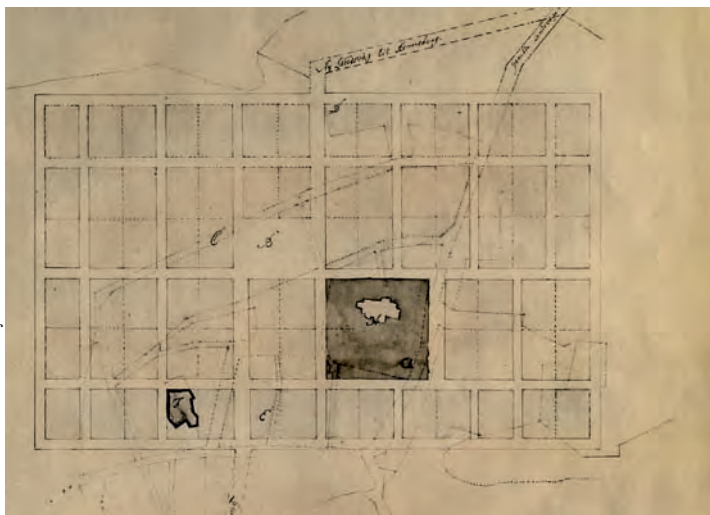

Bryggaren 10 med Helénsgården är till stor del kvar från före branden 1759.

De ovan citerade raderna är hämtade från Carl von Linnés västgötaresa år 1746. Skövde var en av rikets minsta städer med färre än 400 invånare. De flesta hus var byggda i endast en våning, av trä och påminde om det enda ännu kvarstående huset från tiden före branden, Helénstugan

I september år 1759 inträffade den stora brandkatastrof då 60 av stadens 85 tomter brann av. Större delen av staden blev praktiskt taget utplånad. Efter branden övergav man det oregelbundna medeltida stadsmönstret. 1760 upprättades istället den nya stadsplan med raka gator och 30 rätvinkliga kvarter med totalt 78 tomter. Planen utfördes av lantmätare Gustaf Regnell och präglar än idag bebyggelsemönstret i centrala Skövde. Torget flyttades något strax norr om det gamla, som på medeltida vis legat mitt för kyrkan.

Bryggaren 10 med Helénsgården och sannolikt även Skövde 4:310 med ett litet bostadshus, är kvar från före branden, liksom delar av S:ta Helena kyrka. Kulturmiljön i innerstadens centrala och östra delar

Utdrag ur "Förslag till grundritning över Skövde stad". Gustaf Regnell 1759. Det äldre, oregelbundna gatunätet skymtar under den nya rutnätsplanen. S:ta Helena kyrka framträder centralt i planen. Äldre avfoto: VGM.

Fortfarande in mot mitten av 1900-talet präglades flera kvarter i centrala Skövde av reveterade eller panelklädda en- och tvåvåningshus med inklädda knutlådor, ofta med ursprung från den bebyggelse som uppfördes efter stadsbranden 1759.

Ej känd fotograf, troligen sent 1800-tal. VGM.

Gårdshus och bodar med svalgång är en ålderdomlig hustyp med rötter i den gamla köpstadens 1600- och 1700-talsbebyggelse. Kopparslagare Thorins loftbod, från ca 1850, som låg på Torggatan 13. Ej känd fotograf, ej angivet årtal. VGM.

Under 1800-talets första del påbyggdes ofta bostadshusen som låg vid en större gata med en övervåning. Längs sidogator och tomtgränser byggdes gårdshus och bodar som ramade in den långsmala, fria gårdsplanen. Foto: Ludvig Ericson, troligen 1900-talets början, VGM.

präglas fortfarande av 1760 års stadsplan. Rådhuset, Heimdal 5, byggdes 1775–76, stadens första stenbyggnad, fränsett kyrkan.

Frisläppandet av handeln och framväxten av industrialismen var två faktorer som förändrade de svenska städerna under 1800-talet. Städerna hade tidigare varit hårt reglerade. Stadens tomter och stadsjorden, ägorna runt staden, var förknippade med

varandra och kunde inte skiljas åt förrän efter 1800-talets mitt. Varken industri, hantverk eller handel var en enskild angelägenhet i det gamla skråsamhället. Detta var starkt reglerat i gemensamma beslut bland det fåtal som hade tillåtelse att utöva näringarna. Lagarna om näringsfrihet kom 1849 och 1864. De förändrade helt villkoren för både städernas och landsbygdens utveckling.

Under 1800-talets första del hölls två flerdagarsmarknader i Skövde, vårmaknaden den 4 april och höstmarknaden den 18 oktober, den sistnämnda var en viktig kreatursmarknad. 1845 var antalet marknader utökade till fem per år, varav två flerdagarsmarknader.

Hertig Johans gata mot öster, troligen ca 1870.

Foto: G.V. Hofling. VGM.

Rådhuset på Heimdal 20 (f.d. 5) vid Hertig Johans torg byggdes 1775-76 och var stadens första stenbyggnad, fränsett kyrkan. Nuvarande exteriör är från 1853 års ombyggnad. Rådhuset omges till vänster av kanslihuset från 1915 och det före detta kommunalhuset från 1934.

Stadens bebyggelse rymdes ännu på 1850-talet inom 1760 års stadsplan. Många hus hade ännu endast en våning, men borgarhus i två våningar hade börjat bli vanliga vid Stora Torget (Hertig Johans torg) och längs huvudgatan Stora Kyrkogatan (Hertig Johans gata) där den förnämre bostadsbebyggelsen och stadens institutioner såsom rådhus och skola låg. Mot bakgator och inre tomtgränser vette enklare bostadshus, fähus och uthus som även dominerade bebyggelsen helt i stadens utkant. Nästan hela byggnadsbeståndet bestod av trähus, även om vissa byggnader var reveterade mot gatan

Inte mycket av dagens bostadsbebyggelse är kvar från den tiden, fränsett det välbevarade bostadshuset från 1852 på Snickaren 1 vid Torggatan/Fredsgatan. Snickaren 1 är idag den ena av endast två tomter som är intakta från 1760 års stadsplan. Tor 2 vid Långgatan/Trädgårdsgatan har stadens enda bevarade loftgångshus,

visserligen kanske byggt ca 1860 men en ålderdomlig hustyp med rötter i den gamla köpstadens 1600- och 1700-talsbebyggelse. Även bostadshuset på Heimdal 13 från 1851 vid Hertig Johans gata minner om 1850-talets tvåvånings reveterade timmerhus med putsfasad med drag av nyklassicism. Från 1820-talet är ursprungligen komministergården, Häggen 23, vid nuvarande Vasastaden som då var ren landsbygd söder om staden.

1863 fick Skövde en ny stadsplan som framför allt öppnade upp för utbyggnad mot söder med den nya Villastaden. I norr gjordes korrigeringar. En kvartersrad som börjat ta form norr om den gamla staden blev nu planlagd i hela stadsområdets bredd. Sandtorget förtydligades på så vis som en särskild torgbildning och fick officiellt sitt nuvarande namn. När full näringsfrihet införts i riket 1864 rev man 1865 de gamla tullportarna i Skövde, som

Inte mycket av dagens bostadsbebyggelse är kvar från 1800-talets mitt, fränsett det välbevarade bostadshuset från 1852 och det obetydligt yngre gårdshuset på Snickaren 1 vid Torggatan/Fredsgatan.

Marknadsliv på Hertig Johans torg troligen ca 1900. Det ståtliga huset i bakgrunden är Hotell Skandinav som skapats 1879, vid torgets västra sida, genom att man bygde om fyra timrade 1700- och 1800-talshus och klädde in den nya fasaden i en tidstypisk stilimiterande fransk senrenässans. 1939 fick byggnaden lämna plats för det nya Centrumhuset. Foto: Eriksén, Skövde. VGM.

i likhet med tullstaketet sedan länge spelat ut sin roll i svenska städer.

Under 1800-talet förändrades det gemensamma, offentliga rummet i svenska städer. Nya kommunikationer, ny teknik, en ekonomisk liberalisering, industrialismens framväxt, en stor inflyttning och ökade skillnader mellan rik och fattig satte präg på städerna. Handeln specialiserades och tog större plats i gatubilden där "butiksgatan" blev ett begrepp. Torg och huvudgator förstärktes som stadens "framsida". Där radades samhällets nya institutionsbyggnader upp vid sidan av den

välbyggade befolkningens stora bostadshus med affärslokaler i bottenvåningen. I den fria handelns tidsperiod klingade marknadernas betydelse av efterhand. Torgdagarna fortsatte att spela roll långt in på 1900-talet, Skövde hade två liksom de flesta andra städer i Skaraborg.

Efter att järnvägen byggts genom Skövde 1859 inleddes den långa expansiva perioden i stadens utveckling. Fortfarande finns en del institutions- och bostadsbyggnader i behåll från den tidiga utbyggnaden på 1860- och 70-talet. Invid stadens nya utkant längs Staketgatan i norr byggdes 1863 en putsad tegelbyggnad för att inrymma stadens nya spruthus, en föregångare till vår tids brandstation (numera Turistbyrån). Vid Kyrkogatan i Skövde verkade flera olika hantverkare. Damskrädderi. Foto: Karl Fredrik Andersson, ca 1880-90-tal. VGM.

Under 1800-talets senare del specialiserades handeln och tog större plats i gatubilden, när skyltfönster togs upp mot gatan för att exponera varorna. "Butiksgatan" blev ett begrepp. Juvelerare Petterssons på Rådhusgatan 3. Foto: Eriksén, Skövde, 1922. VGM.

Endast ett fåtal bostadshus finns ännu kvar från det expansiva 1860-talet, efter att Skövde fått järnvägsstation. Det stora reveterade timrade bostadshuset på **Tor 2** från 1862 är det enda från den perioden som klarat sig från stora ombyggnader.

Ett av stadens äldre bostads- och affärshus byggdes 1863 och byggdes till på 1870-talet. **Gylfe 7** vid Hertig Johans torg.

Bostadshuset på **Heimdal 13** från 1851 vid Hertig Johans gata är idag ett av de äldsta husen i staden och har mot den bakgrunden mycket stort kulturhistoriskt värde. Det minner om 1850-talets tvåvånings reveterade timmerhus med putsfasad med drag av nyklassicism.

Från 1880-talet härstammar stadens ståtligaste bostads- och affärshus, det Landinska huset från 1884, byggt i sten med torn och rik putsfasad mot Hertig Johans torg.
Loke 4.

1894 byggdes det ståtliga före detta bankpalatset på **Fjolner 5**.

Den värdefulla gårdsmiljön på **Gerd 4** vid Sandtorget är ovanligt väl bibehållen med tidsty-pisk stor huvudbyggnad och två mindre gårdshus/sidobyggnader i tegel från sent 1800- och tidigt 1900-tal. Det ståtliga bostads- och affärshuset ut mot torget byggdes 1907-1908, exteriören blev något förenklad på 1950-talet. Entrén till Cams Modehus har en välbevarad 1950-talsutformning, idag en sällsynthet i centrala Skövde.

placerades 1872 den nya Prästgården (Gefion 2 och 3), idag en av stadens äldre byggnader. Det gamla Kyrkoherdebostället revs och tomten hamnade inom den nyanlagda Kyrkparken. En mer tillbakadragen placering fick den nya folkskolan vid Torggatan, byggd 1873–75. 1881–83 byggdes ännu en skolbyggnad direkt intill den befintliga och 1911 ytterligare en som dock revs på 2000-talet. (Skolan 1).

Av det fåtal bostadshus som ännu finns kvar från det expansiva 1860-tal som följde på järnvägens tillkomst, är det stora reveterade timrade bostadshuset på Tor 2 från 1862, det enda från perioden som klarat sig från stora ombyggnader. Det ger därför en värdefull kunskap om arkitektur och byggnadsskick från brytningstiden mellan det traditionella hantverksmässiga byggandet i den lilla trästaden och de följande årtiondenas mer pretentiösa stadsbyggande. Några enklare utformade reveterade timmerhus återstår idag, såsom Brage 10 med dels f.d. Brage 3 från 1865, dels det liknande f.d. Brage 2 från 1874, båda vid Hertig Johans gata samt Sigyn 2 från 1869. Av sten byggdes 1864 det stora bostadshuset på Skade nr 1. Ahlstrandska huset (Balder 2) vid Torggatan uppfördes 1874 med putsfasad i nyrenässans och kvarstår även idag, om än något ombyggt.

Mycket av 1800-talsbebyggelsen i innerstaden revs i samband med det sena 1900-talets stadsförnyelse. Ett av stadens äldre stenhus står dock kvar. Det lät handlanden Johan Andersson uppföra som affärs- och bostadshus vid södra sidan av torget. Den äldsta delen av detta tvåvåningshus byggdes eventuellt redan 1863 med bostäder och bankkontor, färdigbyggt i början av 1870-talet. putsfasaden utformades i en enkel nyrenässans (Gylfe 7). Heimdal 19 (f.d. 17 vid torget har nyrenässansfasad från 1882.

*Ett fint exempel på det tidiga 1900-talets lite enklare utformade stora hyreshus i trä finns på **Snickaren 1** från 1907 på Torggatan. Efter det sena 1900-talets rivningar är huset ensamt i sitt slag i centrum.*

*Centrums mest komplett bevarade gårdsmiljö från sent 1800-tal är **Höder 3**. Anläggningen tillkom under perioden 1861–1914 men med tonvikt på 1880-talet, bl. a. stora bostadshuset med en rikt utformad putsfasad.*

Från 1880-talet härstammar också stadens ståtligaste bostads- och affärshus, det Landinska huset från 1884, byggt i sten med torn och rik putsfasad mot torget (Loke 4). 1880 byggdes Gefion 1 vid Kyrkparken som en monumental privatvilla, uppförd av apotekare Cavalli i putsat tegel.

Samhällsförändringarna under 1800-talets senare del resulterade också i att arbete och bostad blev alltmer åtskilda. Renodlade hyreshus uppfördes, med eller utan affärer i bottenvåningen och särskilda verkstadsbyggnader uppfördes. Stadens bakgator och utkanter förvandlades efterhand mer till arbetarkvarter. Ett fint exempel på det tidiga 1900-talets lite enklare utformade stora hyreshus i trä finns på Snickaren 1 från 1907 på Torggatan. Idag är detta en sällsynthet i Skövde stadsmiljö, men på 1910- och 20-talet fanns flera liknande hus i staden.

Centrums mest komplett bevarade gårdsmiljö från sent 1800-tal är snickarmästare Erik Östmans gårdsanläggning

Remondtmarknad på Sandtorget 1903. Till höger skimtar spruthuset (dagens turistbyrå) från 1863, som fortfarande hade sitt höga torktorn på taket. Foto: P. A. Eriksén, Skövde. VGM.

med bostadshus, gårdshus och f.d. verkstad (Höder 3). Anläggningen tillkom under perioden 1861–1914 men med tonvikt på 1880-talet, bl. a. stora bostadshuset med en rikt utformad putsfasad. Även Fjolner 1 vid S:ta Helenagatan är en småborgerlig bostadsmiljö som härstammar från 1880- och 1910-talen.

Vid Sandtorget ligger två av stadens förnämliga bostads- och affärshus från 1900-talets början, i princip de enda som finns kvar i sitt slag i Skövde. Den värdefulla gårdsmiljön på Gerd 4 är ovanligt väl bibehållen med tidstypisk stor huvudbyggnad och två mindre gårdshus/sidobyggnader i tegel från sent 1800- och tidigt 1900-tal. Det stora tornkrönta hörnhuset är ett dominerande blickfång vid Sandtorget. Det byggdes 1907-08 av orgelbyggare Karl Fredrik Sundqvist. Den rikliga jugendarkitekturen förenklades något på 1950-talet.

Handlanden Edvin Jönsson lät 1914 uppföra det stora bostads- och affärshuset på Tyr 6 med en uttalat storstadsmässig

karaktär, ett av Skövdes främsta exempel på det tidiga 1900-talets intresse för att kombinera nationalromantikens tegelarkitektur med jugenddrag. Den tidstypiska mindre flygeln byggdes 1906–1907.

Banker, hotell och järnväg uppförde nya ståtliga monumentbyggnader i centrala lägen i rikets städer under 1800-talets senare del och 1900-talets början. I Skövde är Sparbankshuset på Vidar 1 från 1904-1906 och Skaraborgs Enskilda banks hus från 1894 på Fjolner 5 två förnämliga exempel på detta. Samma gäller det praktfullt utformade Hôtel Billingen från 1887–88 i tidstypisk putsarkitektur på Fjolner 7, placerat nära järnvägsstationen och stationshuset från 1859. 1879 hade man skapat Hotell Skandinav vid torgets västra sida genom att bygga om fyra timrade 1700- och 1800-talshus och klä in den nya fasaden i en tidstypisk nyrenässans.

Den offentliga miljön i städerna utvecklades efter 1800-talets mitt med parkanläggningar och promenadstråk. I

Hertig Johans torg på 1910-talet med Hotell Skandinav till vänster. Foto: P. A. Eriksén, Skövde. VGM.

Vy över Sandtorget troligen på 1920-talet med handlare Jönssons stora nationalromantiskt präglade bostads- och affärshus från 1914 i kvarteret Tyr till vänster i bild. Till höger polishuset i tyskinspirerad nationalromantik. Foto: Almquist&Cöster, Helsingborg. VGM.

Skövde omvandlades den gamla kyrkogården kring S:ta Helena kyrka till den första stadsparken i staden 1873. Parken blev även en representativ inramning till kyrkan efter den stora ombyggnaden på 1880-talet. Boulognerskogens park från 1860-talet låg än så länge utanför staden. Skövde runt år 1900 ansågs av staten ha bra förutsättningar att ta hand om nya regementen, eftersom staden hade en god variation på handel och hantverk som kunde serva försvarsmaktens mer lokala behov. De tre nya regementenas ankomst 1905–1913 öppnade upp blomstrande tider för detaljhandel och produktion av varor och tjänster i Skövde.

Under 1900-talets första decennier tillkom flera byggnader av offentlig karaktär i stadskärnan eller dess omedelbara närhet. Av dessa återstår ett mindre antal: Kanslihuset vid Hertig Johans torg (Heimdal 20, f.d. 5), byggdes 1915 i nationalromantisk tegelarkitektur. 1934 togs det nya kommunalhuset vid Hertig Johans torg i bruk (Heimdal 18). Vid Kyrkogatan byggdes 1929–1931 Postens och Televerkets nya byggnad i kvarteret Gefion som en tids-typisk institutionsbyggnad med drag av 1920-talets strama klassicism. 1939 fick Hotell Skandinav vid Hertig Johans torg lämna plats för Skövdes första moderna varuhus, Centrumhuset (Garvaren 7).

Under 1900-talets senare del genomgick de svenska stadskärnorna överlag mycket stora förändringar. Det moderna

samhällets snabba expansion och en kraftigt ökad levnadsstandard i kombination med privatbilismens utveckling förändrade livs- och konsumtionsmönstret drastiskt under efterkrigstiden, framför allt i och med 1960-talet. En bilberoende zonindelning av städerna med en medveten strävan mot ökad separering av handel, industrier, arbetsplatser och boende pågick även till slutet av 1970-talet. Städernas fortfarande småskaliga detaljhandel ersattes framför allt utanför storstäderna av centralt belägna varuhus och livsmedelshallar. Rikstäckande varuhuskedjor etablerade sig särskilt på 1960-talet i småstädernas centrum och byggde stora varuhus i kombination med att äldre bostads- och affärskvarter också revs av för parkeringsplatser.

Under 1970-talet påbörjades en utveckling mot att bygga stormarknader och lågprisvaruhus i perifera lägen utanför centrum. Den utvecklingen har stegvis fortsatts mot allt större enheter i bilberoende lägen ofta vid förbifarter i städernas utkant och har tagit ny fart på 2000-talet.

I Skövde invigdes 1966 det nya Commercevaruhuset i kvarteret Loke på torgets norra sida, då det största och modernaste varuhuset i Skaraborgs län. I Commerceprojektet gick flera lokala handlare samman, om ett gemensamt varuhus, för att bemöta konkurrensen från stora rikstäckande kedjor som EPA och Domus som etablerade sig runt om i landets städer. På

*Bostads- och affärshus från 1958-60 med tidstypisk 1950-talsutformning. **Gerd 3** vid Sandtorget.*

*1964-65 byggdes Hakondihuset, Hakonbolagets stora affärs- och kontorshus vid Sandtorget. **Frej 7**.*

1960-talet byggdes även Domusvaruhuset i kv. Idun intill Commerce, 1968 kompletterat med ett vidbyggt parkeringshus.

Som exempel på de många nya affärs- och kontorshus, ibland i kombination med bostäder, som byggdes i Skövdes centrum från 1950-talet och framåt, kan nämnas: Gerd 3 från 1958-60, Hermod 7 med Posthuset och Hotell Skövde från 1955, Hakondihuset på Frej 7 från 1964-65, och Sparbankens utbyggnad från 1969 på

*I övergången 1960-70-tal uppfördes Sparbankens tidstypiska tillbyggnad i **Vidar 1**, idag en av centrums mer intressanta modernistiska byggnader.*

Vidar 1. Ett av de senaste inslagen i nya offentliga byggnader i Skövde är Skövdes nya stadshus i kvarteret Skomakaren som togs i bruk 1990.

Den europeiska utvecklingen under 2000-talet har gått mot en allt större etablering av handel utanför de gamla stadskärnorna. Detta präglar även Skövde. Ett stort köpcentrum har byggts upp på Norrmalms industriområde. Stallsiken i öster har nyligen etablerats som ett nytt köpcentrum.

*1966 invigdes Commercevaruhuset i kvarteret **Loke** vid torget, då det största och modernaste varuhuset i Skaraborgs län. Huvudfasaden är välbevarad även 2009.*

Foto: C. Åhlin, 1980, VGM.

*Översikt från Vattenkuranstalten mot järnvägsstationen med Hôtel Billingen i bakgrunden.
Foto: Ludvig Ericson, 1890-tal. VGM.*

Järnvägsstaden

Järnvägen med läget vid Västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg kom att få avgörande betydelse för Skövdes utveckling. Den 25 juli 1859 stannade för första gången ett tåg i Skövde på den nyöppnade delsträckan mellan Falköping och Töreboda. För Skövde och Falköping, två små och mycket obetydliga städer, innebar tillkomsten av järnvägen början till en intensiv expansion. De förbättrade kommunikationerna och etableringen av industrier bidrog till att stadens befolkning kom att öka markant. Efter att vid 1800-talets mitt ha varit Skaraborgs fjärde stad i storlek, blev Skövde omkring 1910 länets största stad.

1876 öppnades statsbanan till Karlsborg som inte bara förband Skövde med

försvarsorten Karlsborg utan även länkade samman staden med Vätterbygden och sydöstra Tiveden. På 1890-talet ansåg man i Skövde att en förbindelse med det smalspåriga järnvägsnätet kunde vara till fördel för stadens handel. Man intresserade sig för Axvall på linjen Lidköping – Skara – Stenstorp för att få en genväg till både Skara och Lidköping. Trafiken skulle finansieras av godstransporter. Skövde – Axvalls järnväg öppnades för trafik den 31 mars 1904.

Järnvägens ankomst till staden 1859 kom även att påverka stadsbilden väster om den nya stationen där det varit en utkant i staden. Stationshuset byggdes 1859 efter ritningar av Statens Järnvägars chefsarkitekt Adolf W. Edelsvärd. En numera borttagen förplats med järnvägs-

Järnvägen med läget vid Västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg kom att få avgörande betydelse för Skövdes utveckling. Efter järnvägens tillkomst 1859 började Skövde expandera stort. Stationshuset, ursprungligen från 1859, är mot den bakgrunden en stadshistorisk märkesbyggnad i Skövde.

*Prinsgatan vid 1900-talets början.
Fotograf: Ludvig Ericsson. VGM.*

park anlades framför stationshuset som knöts samman med gatan upp mot torget och befäste Hertig Johans gata, som då hette Stora Kyrkogatan, som ett av stadens huvudstråk. Vid 1900-talets början byggdes stationshuset samman med det nya Resecentrum, där det kom att utgöra södra delen av anläggningen.

I många städer bebyggdes också platsen framför stationen med högborgerliga bostadshus, affärsbyggnader och hotell. Även i Skövde kan en likartad utveckling anas. Där dagens Kulturhus i kvarteret Oden nu ligger uppfördes Skövde Hotel.

Längre uppför huvudgatan invigdes 1888 *Inom synhåll från järnvägsstationen invigdes 1888 Hôtel Billingen som Skövdes förnämsta hotell- och representationsbyggnad. Sedan 1985 är hotellbyggnaden på Fjolner 7 skyddad som byggnadsminne enligt Kulturminneslagen.*

Hôtel Billingen som Skövdes förnämsta hotell- och representationsbyggnad. Hotellet som försågs med en fashionabel festvåning fungerade även som stadshus vad gäller festligheter och andra evenemang. Sedan 1985 är hotellbyggnaden skyddad som byggnadsminne enligt Kulturminneslagen.

En stadsdel med stark förankring i järnvägens ankomst och stadens nya förutsättningar är Villastaden i kvarteren söder om Kungsgatan. Efter 1900 kom även officerare från de nya regementena att bosätta sig här, men från början var det en stor spridning bland stadens övre

I och med tillkomsten av Livregementets husarer (K3) 1905 öster om Vasastaden och järnvägen var Skövde etablerat som regementsstad. Husarernas rekrytskola hade emellertid etablerats i Skövde redan 1896. Fotot av rytterskvadronen på K3s kaserngård är odaterat och fotografen ej angiven, troligen ca 1905-1910. VGM.

samhällsskikt. Villastaden lockade till sig förmögna invånare som hade en sådan inkomst och ställning i samhället att de kunde leva upp till den tidens högborgerliga livsstil. Köpmän och rådmän flyttade hit. Både borgmästaren och postmästaren byggde varsin stor privatvilla åt sig på 1880-talet.

Den nya byggnadsstadgan för rikets städer 1874 bildade underlag för idealstadsplaner med breda gator och trädplanteringar. De skulle öppna upp för ljus och luft och framför allt motverka stora bränder. 1877 års plan över Skövdes framtida utbyggnad visar att man även inspirerats av välbärgade villaområden med friliggande stora villor av den typ som byggdes upp i de stora städerna. Exempelvis anlades en sådan högborgerlig villastad på 1860-talet vid Nya Allén i Göteborg, och på 1870-talet planerades en del av det blivande Östermalm i Stockholm som en kontinental villastad.

Den nya stadsdelen började byggas upp 1878, dominerad av trevånings stenhus. Den stod i stark kontrast mot den låga trästad i en och två våningar som fortfarande präglade gatorna i stadens äldre delar. Fasaderna mot Skolgatan, Kungsgatan, Villagatan och Drottninggatan gavs en tidsenlig och stadsmässig putsarkitektur. Huvudgatan Drottninggatan lades ut som en förnäm bostadsgata, en esplanad med gångstråk och körbana åtskilda och trädplanterade. Den nya stadsdelen fick även ståndsmässiga offentliga institutioner

såsom Skövdes Flickskola år 1880 och det nya Läroverket vid Drottninggatan på 1870-talet.

Villastaden var 1906 utbyggd mellan Storgatan och järnvägen. Stadsdelens öppna och luftiga karaktär består till idag. Kulturmiljön med byggnadernas tidstypiska arkitektur, små förgårdar och alléerna i Drottninggatans esplanad utgör ett välbevarat exempel på borgerligt boende och byggnadsskick från årtiondena kring sekelskiftet 1900.

Regementsstaden

Under slutet av 1890-talet och 1900-talets första decennium ägde en rad händelser rum som medverkade till att Skövde expanderade kraftigt. Tre regementen flyttade till staden och den mekaniska industrin utvecklades starkt. Befolkningen ökade från 4 871 år 1900 till 7 051 personer år 1913. Etableringen av regementena gav en framskjuts åt stadens handel och hantverk som fick försvaret som kunder på lokal nivå.

1901 års härordning innebar införandet av ett nationellt försvar som baserades på allmän värnplikt. Detta krävde nyanläggande av 44 kasernetablisement i landet, utöver de 12 som redan fanns. De styrande i Skövde hade redan 1889 påbörjat arbetet att förmå kronan att förlägga regementen till staden. Husarernas rekrytskola etablerades 1896 i Skövde. År 1902 skrevs avtal om att uppföra två regementen, Livrege-

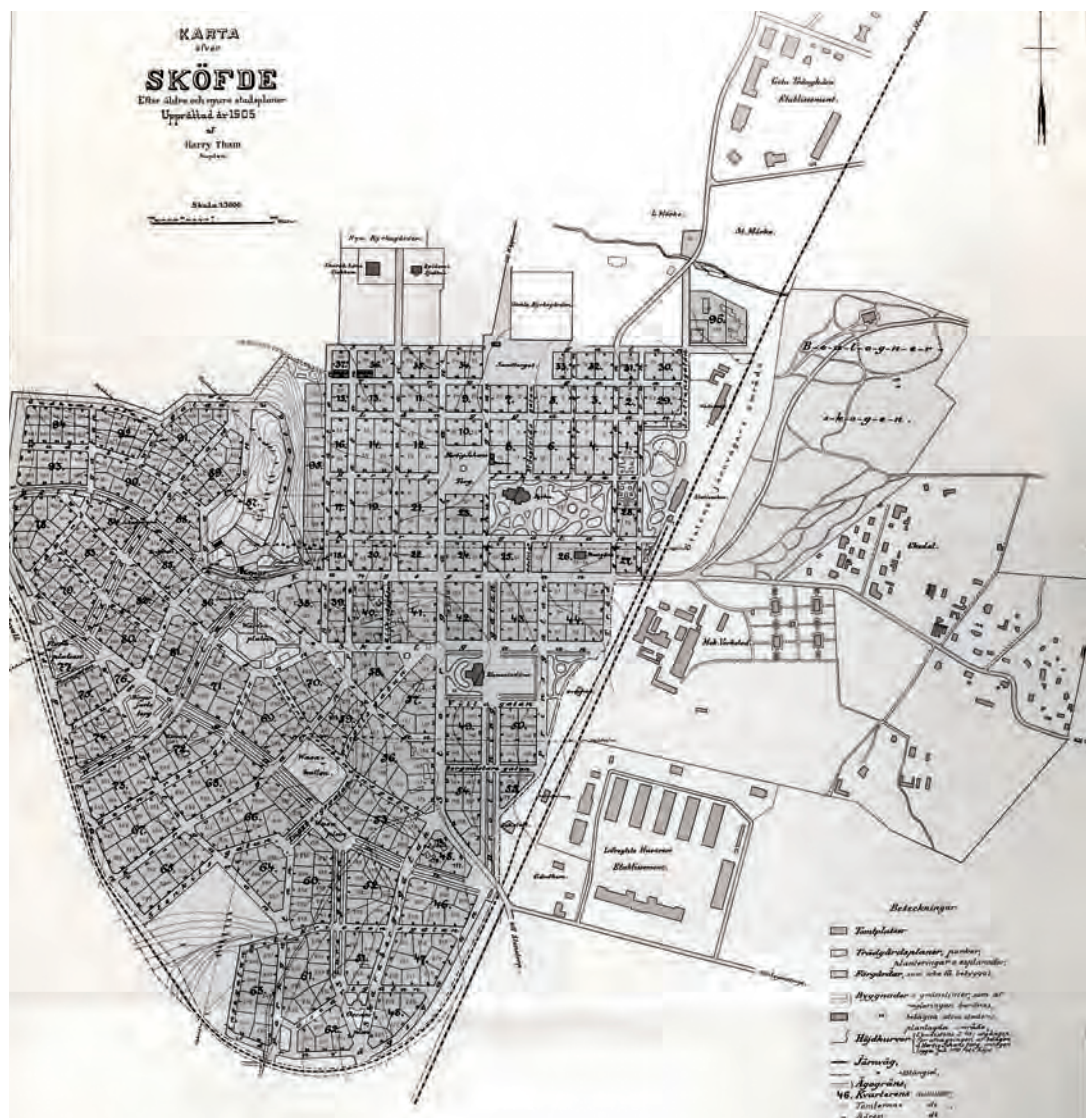
Trängkårens (sedermera T2s) etablissement vid Mariestadsvägen invigdes 1905. T2 flyttade över till K3s tidigare byggnader på 1980-talet och byggnaderna byggdes om dels för Högskolans verksamhet dels till bostäder. Foto: Joel Bengtsson 1928. VGM.

mentets husarer och Göta trängkår, på stadens mark. Livregementets husarer, K3, stod färdigt och invigdes 1905 öster om Vasastaden. Trängkårens (sedermera T2) etablissement invigdes 1906 vid Mariestadsvägen. Skaraborgs regementes bygg-

nader (I9, sedermera P4) uppfördes söder om staden och togs i bruk år 1913.

Skövde har befast sin roll som en betydande militär försvarsort även vid 2000-talets början. Förändringar som skett på senare är framför allt att K3 flyttade över

1905 års karta över Skövde är grundad på 1903 års stadsplan av Per-Olof Hallman. Här syns tydligt den gamla rätvinkligen stadsplanen i centrum, som står i kontrast till den nya planens mer oregelbundna gatunät i Vasastaden och på Västermalm. Avfoto VGM.

Vasastaden bebyggdes som en tidstypisk borgerlig stenstad från tidigt 1900-tal. Privatvillor och hyreshus utformades efter den tidens rådande arkitekturstilar. Huvudgatan Vasagatan är anlagd som en esplanad med skilda körbanor och trädkantad promenadväg i mitten. Vid Vasaplan.

till Karlsborg 1984 och regementsområdet togs över av T2. Gamla T2:s kasernområde byggdes om för dels Högskolans verksamhet, dels bostadsändamål. Ur kulturmiljösynpunkt har framför allt P4 mycket stora värden. Med hänvisning till att P4 är det mest kompletta och bäst bevarade etablissemang i den första serien, beslutade regeringen 2002-08-15 att förklara P4 som statligt byggnadsminne. Även gamla K3 och det f.d. T2 är fortfarande regementshistoriskt intressanta miljöer.

I väntan på de nya regementenas ankomst räknade stadens styrande med att officerskåren skulle komma att bygga många egna hus i det nya fashionabla bostadsområde som planerades söder om Villastaden. Denna nya moderna stadsplan skilde sig starkt från Villastadens och det gamla Skövdes rätvinkliga gatunät. De nya gatorna slingrade sig fram genom oregelbundna kvarter och mynnade i små platsbildningar. Planens arkitekt Per Olof Hallman blev känd kring sekelskiftet 1900 för att han lanserade den nya synen på stadsplanering i Sverige.

Stadsdelen Vasastaden började omedelbart byggas ut efter den 1903 fastställda planen. Officerarna kom att utgöra en stor del av byggherrarna i Vasastaden, men även prominenta civilpersoner som disponenten vid Skövde Mekaniska Verkstad hörde till dem som tidigt byggde villor. I andra hus inreddes smålägenheter utan kök, vilka troligen var avsedda för ensamstående militärer. Vasastaden kom även att få många andra invånare än officerare. Stadsdelen bebyggdes som en tidstypisk borgerlig stenstad där privatvillor och hyreshus utformades efter tidens rådande arkitekturstilar. Huvudgatan Vasagatan är anlagd som en esplanad med skilda körbanor och trädkantad promenadväg i mitten. Den ståtliga bebyggelsen vid Vasaplan visar på att ambitioner fanns att etablera en liten men central platsbildning, som även visar upp sig mot järnvägen och de nya regementenas militära etablissemang i öster.

Västermalm tillkom också som ett resultat av 1903 års stadsplan. De första husen byggdes ca 1910 vid esplanaderna Alströmersgatan och Vasagatan. De var ofta större och högre än husen på sido-

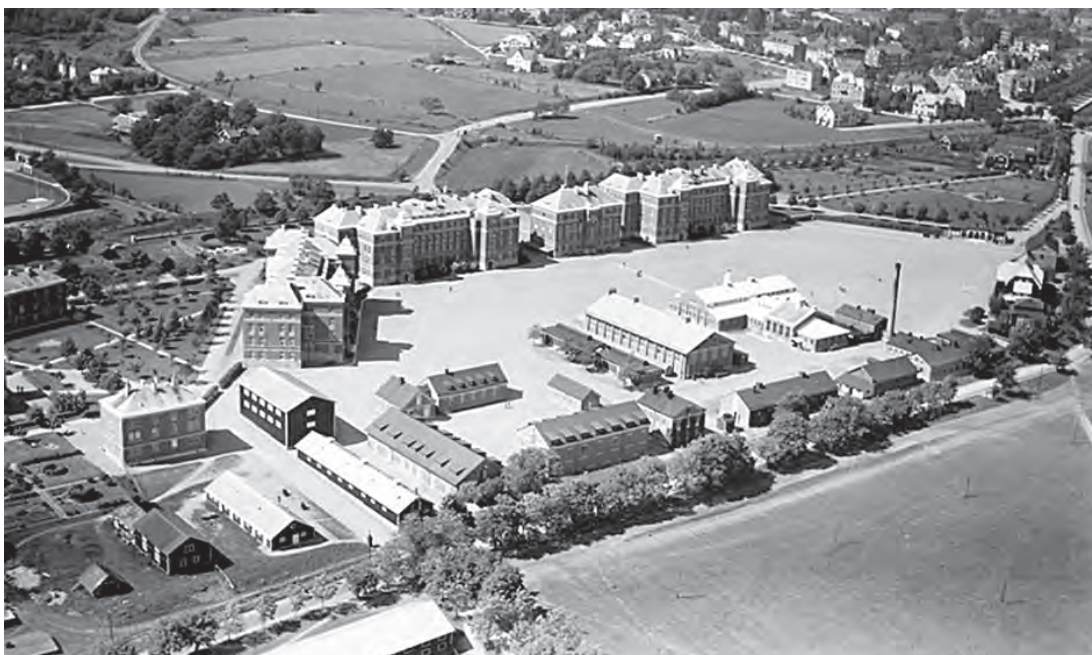
Västermalm tillkom också som ett resultat av 1903 års stadsplan. Vid huvudgatorna byggdes större hus som påminde om Vasastadens. Vid sidogatorna byggdes villor och små flerbostadshus, oftast med putsad fasad och präglade av 1910- och 20-talens arkitekturstilar. Flera tomter har små trädgårdar. Västermalm är den miljö från det tidiga 1900-talets Skövde som berättar mest om den tidens ideal om trädgårdsstaden. Vårfrugatan är en av Västermalms karaktärsmiljöer.

gatorna och var mestadels byggda av tegel med putsade fasader. Våningarna där var oftast tänkta för en förmögnare samhällsgrupp. 1920- och 30-talets tvåvåningshus byggdes mestadels i plankkonstruktion, oftast med putsad fasad.

Västermalm är bebyggelsehistoriskt intressant med enhetliga områden som visar välbevarade hus från flera epoker inom villaarkitekturen, från tidigt 1900-tal till 1930- och 40-talens funktiona-

lism. Alströmersgatan med dess tvärgator är den miljö från det tidiga 1900-talets Skövde som bäst illustrerar tankarna om sekelskiftets trädgårdsstäder. Den välbevarade bebyggelsen med trädgårdarnas och alléernas vegetation förmedlar på ett utmärkt sätt idéerna från 1903 års stadsplan. Alströmersgatan är ett mycket gott exempel på ambitionen att skapa en vacker grönskande huvudgata.

Skaraborgs regementes byggnader (I9, sedermera P4) anlades söder om staden och togs i bruk år 1913. Flygfoto sent 1930-tal. VGM.

*Verkmästare Gunnar Henricsson och arbetare vid Skövde Mekaniska Verkstad år 1889.
Foto: Ludvig Ericson. VGM.*

Industristaden

Kulturmiljöer från industriell verksamhet

Det är nödvändigt att en industrihistorisk dokumentation av Skövde stad görs för att få en fullgod överblick av Skövdes industriminnen och kulturmiljöer med industrihistoriska värden. Detta är särskilt viktigt med tanke på Skövdes starka bas som industristad.

Skövdes 1900-talshistoria hänger särskilt nära samman med utvecklingen som industristad. Skövde har också mycket starka rötter i 1800-talets industrialisering.

Lagarna om näringsfrihet i Sverige kom 1849 och 1864. Detta fick bland annat till följd att industrier kunde etableras i städernas närhet. Arbetskraften kom till stor del från landsbygden, som fått ett stort befolkningsöverskott under 1800-talet och där många blivit övertaliga till följd av rationaliseringar inom jordbruket. De inflyttade industriarbetarna blev ofta hänvisade till städernas utkanter, där helt nybyggda samhällen växte upp. Så var fallet även i Skövde

Järnvägens ankomst till Skövde 1859 länkade samman staden dels med Stockholm och Göteborg dels med andra delar av landet. Detta gav helt nya förutsätt-

ningar för stadens utveckling. Den intensiva industrietableringen under årtiondena närmast efter järnvägens tillkomst medförde en mycket stor befolkningsökning. Vid 1800-talets mitt hade Skövde stad endast ca 900 invånare, vid sekelskiftet 1900 bodde här närmare 5000 personer.

Några tidiga industriella verksamheter har med tiden avsatt stora spår i Skövde, framför allt mekanisk industri och stenindustri.

Mekanisk industri/verkstadsindustri

Volvo Skövdeverken har ursprung från Skövde Gjuteri & Mekaniska Verkstad som grundades år 1868 av ingenjör John Grönvall. Där tillverkades turbiner, trä- och stenbearbetningsmaskiner samt kvarnverk. År 1908 upptogs tillverkning av Pentamotorer i samarbete med ingenjörfirman Fritz Egnell i Stockholm. När Assar Gabrielsson och Gustaf Larsson 1926 beslöt sig för att starta tillverkningen av en ny svensk automobil, fick dåvarande Pentaverken i Skövde uppdraget att tillverka motorn till den nya bilen. Första tillverkningsåret 1927 framställdes ca 700 bilmotorer. Företaget övergick senare i Volvos ägo och ingår idag i Volvobolagen i Skövde. Volvoområdet med

Skövde Gjuteri & Mekaniska Verkstad på 1890-talet. Foto: Eriksén, Skövde. VGM.

sin långa industrihistoriska förankring i Skövde är till stora delar en kulturmiljö av stort intresse.

En industriell utbyggnad inom verkstadsindustrin skedde 1917 då Karlssons Mekaniska Verkstads AB (anlagd 1901) inköpte länderiet Kanikeruder på Östermalm. Där uppfördes ett järnsmältteri och valsverk för tillverkning av plåt och specialfjädrar. Fabriken hade specialiserat sig på att tillverka ”velocipedsadlar i amerikanska modeller”, men såväl hela cyklar som motorcykeln ”Gladiator” tillverkades. Verkstadsbolaget byggde även ett garveri på platsen. Industrin var 1920 Skövdes största, med nästan 300 anställda, men gick i konkurs redan 1921. Verkstadsbyggnaden i kvarteret Ringaren som var uppförd i kalksten 1917 har rivits på senare år.

1955 startades CEJN som utvecklade snabbkopplingar för tryckluft. 1984 fanns 80 anställda.

Volvo Skövdeverken har ursprung från Skövde Gjuteri & Mekaniska Verkstad som grundades år 1868. Volvoområdet med sin långa industrihistoriska förankring i Skövde är till väsentliga delar en kulturmiljö av stort intresse. Här syns den ståtliga D-hallen som ligger längs Västra stambanan.

Stenindustri

Naturtillgångarna i Billingens kalk- och skifferlager utnyttjades tidigt. Projektet ”Stenrika Skövde” har registrerat 50 anläggningar, inom nuvarande Skövde kommun, där man bedrivit någon form av brytning, i huvudsak ur de sedimentära bergarter som ingår i platåberget Billingen. In på 1800-talet idkades flera småskaliga verksamheter med kalk- och alunskifferbränning samt stenhuggeriet utvecklades stenindustrin i och med 1900-talet. Som mest sysselsatte den långt över 1000 anställda vid Skövdes tre stora stenindustrier: Gullhögen/Cementa, Rockwool/Paroc och Skövde Gasbetong /Durox. (Flertalet uppgifter om stenindustrin är hämtade från ”Stenrika Skövde”, Curry Heimann, Skövde stadsmuseum. 2008).

Ur industriminnessynpunkt är stenindustrin ett exempel på områden som har en inneboende konflikt mellan de destruk-

*Carlsro kalkbruk efter 1907.
Foto: Eriksén, Skövde. VGM.*

*Durox, kalkugn, 1968.
Foto: Olle Stjernqvist. VGM.*

*AB Gullhögens bruk etablerades 1916 som kalkbruk, från 1924 även cementindustri som senare helt kommit att ta över. 1973 köpte Cementa in Gullhögen. Som mest har över 400 personer arbetat här vid Skaraborgs största stenindustri, idag ca 85 personer. Cementa är en industrihistoriskt intressant miljö. Ovan. Gullhögen år 1950. Foto: Stig Rehn, Skara. VGM.
Nedan: Cementa (F.d. Gullhögen) år 2009.*

Gasbetongbygge i Lakestan på Östermalm i efterkrigstidens 1940-tal, när Skövde började expandera stort. Ej angiven fotograf. VGM.

tiva effekterna på landskapet och önskan att bevara landskapet långsiktigt.

Numera inom Skövde stad ligger ”Käpplunda gruva”, där det ända fram till nyligen funnits lämningar av Käpplunda kalkbrott och stenhuggeri, där kalkbränning bedrevs redan på 1830-talet. Ett stenhuggeri med tillhörande sliperi för bearbetning av kalksten tillkom 1860. 1884 lades driften om till endast kalkbränning. Området exploateras nu för bostadsbyggande.

I Våmb hade länge bedrivits kalkframställning genom bränning av kalksten och alunskiffer i små fältugnar, samt även stenhuggeri i mindre skala, som bönder och större gårdsägare bedrev. 1852 fanns ett kalkstensbrott på Klasborgs egendom. På 1860- och 70-talet ökade stenuvinnningen. Olika företagare fick arrendera socknens gemensamma stenbrott. Äldsta brottet kan ha varit på allmänningen Stenbrottet, på Persbergs ägor, omnämnt 1760. I Våmb fanns även ett stenbrott kallat Svarta Vågen, vid Carlsro, som också kan ha varit ett av de äldsta brotten.

Carlsro Kalkbruk, var ett stadsnära företag även om området hörde till Våmb. Det härstammar från att egendomens ägare 1853-69, löjtnant Carl Ahlberg, började bedriva kalkbränning jämte ett stenhuggeri år 1853. 1882 utvecklades

driften till industriell skala, med Våmbsbäcken som kraftkälla, under Sven Sigfrid Ahlberg. 1884 etablerades firman som Skövde Mekaniska Stenhuggeri. Stenhuggeriet kom att bli störst av stenhuggerierna som fanns i Billingen–Falbygdsområdet. 1917 bildades Skövde Mekaniska Stenhuggeri och Kalkbruks AB under ledning av ingenjör Robin Grane. Stenhuggeriet hade 1924 sex hyvlar och kalkbruket sju fältugnar, totalt fanns 30 anställda. Storstetiden inföll från starten 1884 fram till på 1920-talet.

Kalkbruket vid Carlsro knoppade av flera verksamheter. Skövde Gasbetong AB var från 1943 det nya namnet på stenhuggeriet. 1924 hade man inriktat sig på produktion av det nya materialet gasbetong (blåbetong), kallad Durox. Råmaterialet vid produktionen var lokal kalksten och alunskiffer (tillsats av aluminiumpulver) som brändes i fältugnar, krossades och maldes, vattnades, jästes, bands, dimensionerades och slutligen ånghärdades i 200 grader. Vid 1950-talets början hade man ca 125 anställda. 1955 ombildades företaget till Durox AB. Duroxfabriken lades ned 1970. (Tillverkningen av blåbetong upphörde i Sverige 1975 på grund av radonet som det avger).

Från stenhuggeriet avknoppade Robin Grane 1937-38 Rockwool AB med pro-

Nya Stenhuggeriet, troligen början av 1900-talet. Foto: Eriksén, Skövde. VGM.

duktion av stenull från platåbergets diabas som isoleringsmaterial. Mineralullen framställdes genom krossning av diabas som blandas med kalksten och gjuterikoks. Efter smältning och omvandling till fibrer tillförs plast och olja, därefter härdning. Lösullsproduktionen utvecklades 1948 till mineralullsskivor. Rockwool var det första företag i sitt slag i landet. Vid 1950-talets början sysselsattes ca 140 anställda i Skövde. 1986 såldes Rockwool till Partek som 1999 bytte namn till Paroc. Numera har Paroc ingen produktion utan endast kontor och upplag i Skövde. Inga ursprungliga byggnader från Carlsro kalkbruk och Skövde stenhuggeri lär finnas kvar.

Gullhögens kalkbruk låg utanför stadens område till 1952 när Våmb införlivades med Skövde. En lågteknisk kalkframställning bedrevs under 1800-talet på Gullhögens gård. Ingenjör Anders

Brandt påbörjade kalkframställning 1906 och bedrev tidvis även stenhuggeri. 1916 bildades AB Gullhögens bruk med August Wingårdh som pådrivande kraft, där det som mest fanns 18 fältugnar. Ur kalkbruket utvecklades cementindustrin 1924 med huvudsakligen kalksten som råvara. Förutom cement tillverkades även kalkstensmjöl och kaliumsulfat som jordförbättringsmedel. 1951 upphörde kalkbruksdriften helt och cementindustrin expanderade stort. 1953 sysselsattes ca 310 personer vid fabriken, som mest har fler än 400 personer arbetat där.

1973 köpte Cementa in Gullhögen och 2008 var den en av tre kvarvarande cementfabriker i Sverige. Då arbetade 85 personer där och fabriken tillverkade bygg- och murcement samt snabbhårdnande cement med en automatisk säckförpackningsanläggning. Cementas anläggning omfattar industribyggnader

Skövdemejeriernas utställning 1910. Ej angiven fotograf. VGM.

*Från 1872 till 1962 var bryggeriet Nordstjärnan i kvarteret **Saga** strax norr om järnvägsstationen i drift. Detta var på sin tid det största bryggeriet i Skaraborgs län. Idag är det innerstadens förnämsta industriminne, på 1980-talet ombyggt till bostäder.*

med silos, ugnar och krossanläggningar etc samt väldiga dagbrott. Området är industrihistoriskt intressant, men bör utredas och avgränsas närmare.

1869 anlades tegelbruket på Mariesjö länderi, av ingenjör JA Frigell. Mariesjö tegelbruk på Östermalm var i drift till 1969. Tegelbruket, som fortfarande på 1990-talet var ett värdefullt industriminne, är idag nästan helt försvunnet, fränsett den numera totalt ombyggda ringugnen från 1870-talet.

Livsmedelsindustrin

Livsmedelsindustrin har varit betydelsefull. År 1872 grundades Bryggeriet Nordstjärnan nära järnvägsstationen. Under ingenjör Theodor Egnells ledning från 1880-talet utvecklades Nordstjärnan till ett av Sveriges största landsortsbryggerier. Bryggeriet var i drift till 1962. Bryggeribyggnaderna i kvarteret Saga är numera inredda till bostadshus och är ett av stadens främsta industriminnen.

Skövde Ångbageri från 1902 var ett av Skaraborgs större bagerier. Skövde andelsmejeri hade ca 130 anställda 1953 fördelade på flera enheter i Skövdebygden, förutom i Skövde även i Sjogerstad, Vårsås och Stenstorp. Skövde Kontrollslakteri AB inrättades 1943.

Textilindustri

Bland industrier som tillkom på 1880-talet märks bl.a. Vaddfabriken från 1882, då etablerad i en kvarnbyggnad vid Skaravägen. Som mest, på 1930-talet, sysselsattes ca 50 personer. Verksamheten upphörde 1955.

Textilindustrin hör annars främst till 1900-talets efterkrigstid då den var en kvinnodominerad industrigren i staden. 1947 tillkom båda de stora textilföretagen som båda nedlades på 1960-talet i svensk tekos stora kris.

AB Melka var ett dotterföretag till Mölnlycke Väfveri AB. Företaget kom till Skövde 1944. Skövdefabriken som producerade poplinskjortor upphörde 1967. Man hade då ca 300 anställda.

AB Libo-konfektion på Billingsluttningen hade huvudkontor i Borås. Skövdefabrikens ca 250 anställda tillverkade skjortor, pyjamas och barnkläder, särskilt i syntetmaterial. Libo lade ned i Skövde 1966.

Det något mindre Brasons som producerade byxor etablerades först på 1960-talet. Fabriken var verksam 1967–1978 i Melkas gamla lokaler på Norrmalm och hade ca 130 anställda.

Träindustri

Hagalunds Snickerifabrik på Östermalm var verksam 1909–1927 och hade endast ett tiotal anställda. Skövde Möbelfabrik

Det före detta gasverkets röda tegelbyggnad från 1918 i kvarteret Vesslan är ett av stadens viktiga industriminnen.

var verksam 1927-1937 i förutvarande Karlssons Mekaniska Verkstad nära järnvägsstationen. Verksamheten som främst omfattade matsalsmöbler och kompletteringsmöbler. Fabriken sysselsatte ett 40-tal anställda men upphörde efter en förödande eldsvåda 1937.

Den största träindustrin var Wincrantz Möbelindustri som var verksam 1938-1976 och tillverkade stoppmöbler. Som mest hade man ca 140 anställda.

Övrigt

Gustavsbruks pappersbruk vid Kummiltorp i Ryd var verksamt 1740-1847. Skövde pappersfabrik som gjorde papper av halm var i drift endast 1866-1875.

Oljeslageriet vid Mellomkvarn i Ryds socken var ett av två verksamma i Skaraborgs län. Det låg helt och hållet på landsbygd under sin aktiva tid som var från ca 1814 till 1858. Oljan framställdes genom att linfrö krossades, värmdes och stam-pades. De stampade fröna användes som boskapsfoder, oljan främst till tekniska ändamål (beredning av färg exempelvis). Idag når bebyggelsen i Lunden i nordöstra Skövde upp till Linoljedammen.

Industriella anläggningar för offentliga nyttigheter

Redan 1863 väcktes frågan om ett gasverk, men när detta ej kom till stånd uppstod i stället i slutet av 1880-talet diskussioner om anläggande av ett elektricitetsverk. Medan frågan behandlades inrättade ingenjör Egnell på 1890-talet ett ångdrivet elverk i Bryggeriet Nordstjernan, från vilket

han levererade ström i eget ledningsnät till sådana abonnenter som t.ex. Hôtel Billingen. År 1898 beslutades om anläggning av ett kommunalt elverk, samtidigt skulle man bygga ett varmbadhus. Komplexet uppfördes i nuvarande kv. Lönner år 1900. Elverket har sedan utvidgats flera gånger i takt med stadens tillväxt.

Ett gasverk tillkom senare på enskilt initiativ och byggdes på 1910-talet av AB Förenade Gasverken. Detta togs i bruk 1918 och producerade enbart kokgas, någon gasbelysning fanns aldrig i Skövde. Det före detta gasverkets röda tegelbyggnad i kvarteret Vesslan är ett av stadens viktiga industriminnen.

Vid Falkvägen i kvarteret Planeten på Billingssslutningen byggdes stadens vattenreningsverk 1942, en putsad tegelbyggnad i funktionalistisk stil. Den innehöll pumpstation med filteranläggning. Byggnaden har på 2000-talet byggts om till privatvilla. Planeten 16 är genom sitt ursprung av industrihistoriskt intresse.

Industristadens boendemiljöer

På Östermalm idag finns industri- och servicebyggnader, skolor och institutioner, enfamiljsbostäder och hyreshus, tillkomna under en period av ca 100 år. Detta har varit en av stadens mer utpräglade arbetarstadsdelar och har stark förankring i

*Kungsgatan med elverket år 1902.
Foto: Eriksén, Skövde. VGM.*

Krokusen 11 Erikslund med smedjan från 1905, ett minne av den tidiga arbetarbebyggelsen som var föregångare till dagens Östermalm.

industriestaden Skövdes utveckling. Ingenting finns dock kvar av de arbetarbo-städer som på 1870-talet byggdes som en bruksbebyggelse i anslutning till Sköfde Gjuteri och Mekaniska Verkstad. Numera återstår nästan inget av arbetarförstaden Ekedal som var en oplanerad träbebyggelse kring Ekedalsgatan. Ekedal var en föregångare till Östermalm. Av den arbetarbebyggelse som i sent 1800-tal tillkom vid nuvarande Lyckegatan och Niklasbergsgatan finns enstaka hus bevarade. Mest välbevarade är Erikslund (Krokusen 11) och Åkerholmen (Krokusen 34). De är av stort intresse som viktiga minnen av Skövdes stadsutveckling. På Krokusen 11 finns även en smedja byggd 1905.

Den nya svenska stadsplanelagen 1907 tillkom delvis i avsikt att förhindra spekulativ markanvändning och uppkomsten av ”kåkstäder” i städernas utkanter. Med den nya lagen fick stadsfullmäktige möjlighet att upprätta stadsplaner och styra den hitills oplanerade bebyggelsen. 1911 fick Östermalm sitt namn när en ny stadsplan för områdets fortsatta utbyggnad fastställdes.

År 1920 började innehavaren av länderiet Eriksdal, godsägare C.F. Johans-

*Hörnet av Helenius gata och Fältgatan med **Krusbäret 20 och 21** som båda är ganska förändrade i senare tid, men som är en viktig återstod av arbetarförstaden Marieberg och i stora drag fortfarande har en äldre karaktär.*

son, att stycka och sälja tomter från sin egendom, som låg utanför den egentliga staden. Här skapades ett mer exklusivt villaområde för välbärgade stadsbor uppe på Tallbacken, i stark kontrast mot den enkla förstadsbebyggelsen längre ner på Östermalm. Kulturmiljön på Tallbacken har en mycket väl bibehållen 1920-talskaraktär.

1925 fastställdes en plan över en annan stor gård, länderiet Kanikeruder, också på stadens gamla jord, då ägd av AB Sköfdeindustri. Ett flertal fristående småhus byggdes strax därefter. Enstaka bostadshus i området har bibehållit en mer ursprunglig karaktär. År 1947 antogs en stadsplan över hela området, varefter de nuvarande enfamiljs småhusen vid Prästgatan och Djäknevägen byggdes.

Föregångaren till Norrmalm, norr om staden, kallades arbetarförstaden Marieberg och bestod både av trävillor och mer agrar bebyggelse som vuxit upp utanför stadsgränsen. 1914 införlivades området med staden och 1925 fastställdes en stadsplan för Norrmalm som stadsdelen kom att kallas. Norrmalm kom att utvecklas till en stadsdel för arbetare och lägre tjänstemän. Det typiska bostadshuset på Norrmalm blev den fristående flerbostadsvillan, reveterad i slät- eller spritputs i ljusa färger, och omgiven av en fruktträdgård. Kulturmiljön kring Fältgatan, Sveagatan och Mariebergsgatan t.ex. omfattar både enstaka hus från arbetarförstaden Marieberg och hus med typisk norrmalmskaraktär från 1920- och 30-talet. Här finns även den stora tidstypiska Norrmalmsskolan från 1930-talet i kvarteret Kornet.

*Det typiska bostadshuset på Norrmalm blev den fristående flerbostadsvillan från 1920- 30-talen, reveterad i slät- eller spritputs i ljus färg och omgiven av en fruktträdgård. Kvarteret **Lingonet** vid Sveagatan.*

Kulturmiljön längs **Gransikagatan** omfattar flerbostadsvillor från skiftet 1920-30-tal med putsfasaderna dekorerade i 1920-talets klassicism. Husen fick en omsorgsfull utformning eftersom de blev Norrmalms "fina fasad" mot trängkårens västra övningsfält.

Kulturmiljön längs Gransikagatan och Sveagatan omfattar däremot flerbostadsvillor med putsfasader dekorerade i klassicism. Husen fick en omsorgsfull arkitektur på grund av deras öppna läge som Norrmalms "fina fasad" mot trängkårens dåvarande övningsfält och in mot staden. Välbevarade flerbostadsvillor från 1930- och 40-talet präglar även kvarteret Bläckfisken vid Gustav Adolfs gata samt Ännagatan. I övrigt är mycket ombyggt på Norrmalm, fränsett enstaka hus här och var.

Under 1930-talets bostadsbrist och stora depression tog det så kallade småstugebyggandet fart på många håll i landet, uppmuntrat och understött av statsmakten. I Skövde beslöt stadsfullmäktige 1937 att avsätta mark i kvarteret Älgen på Södermalm och kvarteret Vetet på Norrmalm för småstugebygge. Staden skulle tillhandahålla lån, sakkunnig rådgivning samt förmedling av inköp av byggnads- 1944 stadsplanerades Västra Fältet. Idag återstår bara några få små sammanhängande välbevarade miljöer från 1940-talet, däribland i kvarteret **Grenadjären** vid Sikaparken. I övrigt är mycket ombyggt i sen tid.

Ännagatan kännetecknas fortfarande i huvudsak av slätputsade små hyreshus från 1930- och 40-talet.

material. I Vetet finns idag endast något enstaka hus som bevarat ett ursprungligt utseende, men Älgen från 1938 har fortfarande en fin helhet från 1930-talet. De 17 enfamiljshusen i Älgen utformades som tvåvåningshus med ljusa panelfasader under flacka tak, starkt präglade av 1930-talets funktionalism. Tomterna var avsedda för nyttoträdgårdar med fruktträd och trädgårdsland.

Sedan det västra övningsfältet i kanten av Norrmalm övergivits av trängen 1942 upprättades en stadsplan över området, fastställd 1944. Här byggdes sedan på kort tid ett modernt bostadsområde med lamellhus men även Skövdes första punkthus. Endast i kvarteren Drabanten och Grenadjären vid Sikaparken finns idag en mer välbevarad sammanhängande kulturmiljö från Västra Fältet. I övrigt finns endast enstaka välbevarade lamellhus i kvarteren Furiren och Korpralen kvar på Västra Fältet.

1946 byggdes de välbevarade punkthusen på Nyströms kulle i kvarteret Klinten på Västermalm. Klinten signalerar efterkrigstidens folkhemsbyggande med 1946 byggdes de välbevarade punkthusen på Nyströms kulle i kvarteret **Klinten** på Västermalm.

Forsbergs äng på Östermalm bebyggdes 1952 med lamellhus samt Skövdes enda stjärnhus, ett fint exempel på en välbevarad 1950-talsmiljö från Skövdes stora expansionsperiod.

den stora sociala satsningen på genomtänkt områdes- och bostadsplanering, bra byggnadsteknik och -material.

Tidsperioden från 1945 till långt in på 1970-talet kom att bli Skövdes andra stora expansionsperiod under 1900-talet. Staden växte till kring industrins utveckling där hjulen rullade efter krigsslutet 1945 och efterfrågan ökade allt mer. Särskilt Volvo och stenindustrin stod som tillväxtmotorer i industriutvecklingen. Staden expanderade intensivt.

Från Skövdes intensiva utvecklingsår på 1940-, 1950- och 60-talen finns en stor mängd bostadsområden som i regel är mycket goda exempel på den tidens kvalitativa planering och byggande. Ur kulturmiljösynpunkt har hela folkhemsepoken avsatt stora spår i stadsutvecklingen. Idag är detta karaktärsmiljöer för Skövde stad som återberättar det sena 1900-talets viktiga stadshistoria. (Se nästa avsnitt om Bebyggelseutvecklingen efter 1945). Områdena är många, är ofta välbevarade och har stora kvaliteter.

Flera sådana goda exempel tillkom under perioden 1945–60 på Östermalm. Här kan nämnas Forsbergs äng från 1952 med lamellhus samt Skövdes enda stjärn-1950-talshuset på **Getingen 6** på Östermalm har en för Skövde unik arkitektur, där gavelfasaden utgör husets framsida och långsida.

Lakestan på Östermalm var det kommunägda AB Skövdebostäders första stora projekt. Det är en välbevarad kulturmiljö från 1948-52 där det sena 40-talets planeringsideal om grannskapsenheter och gröna gårdsrum tagit konkret form.

hus, kvarteret Hummern med lamellhus från samma tid nära Volvo och framför allt Eriksdalsområdet med Lakestan, Getingen och Eriksdal. Lakestan blev det folkliga namnet på det nya området på Eriksdals mark, som även var AB Skövdebostäders första bostadsområde, tillkommet 1948-52. I Lakestan blev 1940-talets planeringsideal särskilt tydligt: Eriksdalstorget i områdets södra del utgör områdets, ”grannskapsenhetens”, centrum med flera små butiker och verksamhetslokaler. Bebyggelsen i övrigt består av trevånings lamellhus som grupperats kring gröna gårdsrum.

Hyreshusen på Getingen 6 har en för Skövde unik arkitektur, karaktäriserad av att gavelfasaden utgör husets framsida, dessutom dess långsida. Eriksdals östra del bebyggdes med lamellhus i sent 1950-tal. I anslutning till Getingen bebyggdes kvarteret Snödroppen som är ett mycket välbevarat 1950-talsområde med en provkarta på den tidens radhus, souterrängradhus, parhus, kedjehus, souterrängvillor med mera.

Kvarteret **Snödroppen** och angränsande del av **Krokusen** vid Djupedalsvägen/Grenanders gata är ett mycket välbevarat 1950-talspräglad område med radhus, kedjehus och parhus.

1953-1959 bebyggdes **Billingsluttningen** med flera lamellhus i tre våningar. Nästan alla fick fasad i gult eller rött tegel. Området var AB Skövdebostädernas andra stora projekt och utformades i likhet med Lakestan med grannskapsenhet och gröna gårdsrum. Detta är ett av de största hyreshusområdena från 1950-talet i Skaraborg och ett av de bäst bevarade.

Starkt förankrade i arbetarstaden Skövde var de småhuskvarter som i 1947 års stadsplan lades ut söder om Prästängen på Östermalm. Här byggde såväl Skövde stad som enskilda småhustillverkare flera småhus vid t.ex. Bäckvägen, Ehrenpohls väg och Frigells gata i övergången 1940-1950-tal. T.ex. kvarteret Frökenhagen har fortfarande kvar en tidstypisk karaktär trots en del senare förändringar.

Ovan: **Blåbärsstigens** villabebyggelse på Billingsluttningen från sent 1950-tal.

Nedan: **Havstena** i norra Skövde bebyggdes 1964-71. Lamellhusen som omger de karaktäristiska öppna, gröna gårdarna är fortfarande välbevarade exteriört.

1959 byggdes de tio våningar höga punkthusen i kvarteret **Värlöken** på Östermalm, då Skövdes första höghus, idag en intressant kulturmiljö som vittnar om 1950-talets intensiva utbyggnadsepok i industristaden Skövde.

År 1954 fastställdes stadsplanen för Billingsluttningen som byggde på tankegångar från generalplanen för Skövde 1948. Planen började omedelbart byggas ut som en grannskapsenhet med en stor mängd hyreshus, några större villaområden och några grupper med radhus. Resultatet blev ett mångfasetterat bostadsområde på Billingsluttningen som fortfarande efter

Ovan: Karaktäristiskt område med tidstypiska småhus i tegel från 1955-58. **Ringstigen** på Östermalm.

Nedan: **Storegården** i nordöstra Skövde är ett mycket välbevarat bostadsområde från 1964-67.

*Radhusen vid Dalvägen i kv. **Kakan** på Billingsluttningen har i allt väsentligt kvar sin 1960-talsskaraktär.*

ett halvsekel har stora kvaliteter. Hyreshusområdet var Skövdebostädernas andra stora bostadsprojekt. Det är idag ett av de största och bäst bibehållna flerbostadsområdena från 1950-talet i Skaraborg.

I kvarteret Vårlöken på Henriksbergsgatan på Östermalm invigdes 1959 Skövdes första höghus, punkthusen omfattar tio våningar.

Småhusområden med enfamiljsvillor med tegel- och/eller putsfasader byggdes upp framför allt på 1950-talet kring Ringstigen på Östermalm och i Källegården vid Falköpingsvägen samt på övre Billingsluttningen i skiftet 1950–60-tal.

Storegården i nordost omfattar ca 13 trevånings lamellhus i rött tegel från 1964–67. Husens välbevarade exteriörer och de gröna gårdsrummen med uppvuxna träd och buskar förmedlar en mycket god bild av en konsekvent genomförd planering och gestaltning av ett flerbostadsområde vid den tiden. Det är ett av Skövdes främsta bostadsområden från folkhemsepoiken.

Havstena som ligger nära Storegården bebyggdes 1964–1971 som ett huvudsakligen utpräglat flerbostadsområde men med anslutande småhusbebyggelse längst i norr. Det präglas av trevånings lamell-Radhusen i kv. **Daggkåpan** vid Daggkåpevägens övre del i Dälderna har fortfarande en modernistisk prägel av 1960-tal, trots att de byggdes 1974.

*Ovan: Kvarteren kring **Frost-, Snö- och Slalomvägen** uppe på Billingsluttningen bebyggdes från 1962 med tegelvillor. Området har en mycket fin helhet av 1960-tal.*

*Nedan: Till Billingsluttningens mer exklusiva villakarakter hör kvarteren längs **Höstvägen och Sommarvägen** som främst bebyggdes mellan 1963 och 1973.*

hus, som flankeras av en rad av höga punkthus samt låga garagelängor. Framför allt kring Lillegårdsvägen och Havstenvägen är lamellhusens tidstypiska exteriörer välbevarade.

I anslutning till det nybyggda Kärnsjukhuset en halvmil norr om centrum planerades i skiftet 1960–70-tal Södra Ryd som en satellitförort till Skövde med lokalt centrum, kyrka, flerbostadsområden, kedjehus, radhus- och villaområden. 1971–72 planerades och påbörjades centrum och stora flerbostadskvarter. Södra Ryd byggdes ut under framför allt 1970-tal och tidigt 1980-tal och kom att få

*Kedjehusen på **Bladvägen** i Dälderna uppfördes 1982 och är ett bra exempel på den tidens planerings- och bostadsbyggande.*

Kvarteret **Dagslåndan** vid Barkvägen i Södra Ryd är ett bra exempel på flerbostadsområden från 1970-talets början.

Knottvägen i Södra Ryd är ett fint exempel på tidstypiskt utformade rad- och kedjehus från sent 1970-tal.

Kvarteret **Tordyveln** med radhus och atriumhus vid Fredriksbergsvägen/Mjölmossevägen i Södra Ryd har också kvar ursprunglig karaktär från 1970-talet.

prägel av en förort med bostäder och ett lokalt centrum.

Södra Ryd har flera välbevarade kvalitativa miljöer som är goda exempel på tidstypisk planering och bostadsbyggande. Bland annat kan nämnas det stora flerbostadskvarteret Dagslåndan vid Barkvägen med trevånings lamellhus i rött tegel från 1970-talets början. Ett annat fint exempel är kvarteret Tordyveln vid Fredriksbergsvägen/Mjölmossevägen med radhus och atriumhus från 1971-74. Ett mycket bra exempel på radhus- och kedjehuskvarter från sent 1970-tal–tidigt 1980-tal är Knottvägen och Myggvägen, där bygglov beviljades 1978.

Som exempel från Billingsluttningen i nordvästra Skövde kan nämnas utbyggnaden av Däldernaområdet. Framför allt i tidigt 1970-tal började området kompletteras med radhus- och villabebyggelse i anslutning till den äldre egnahemsbebyggelsen. I stort sett hela sluttningen nedanför Däldernavägen blev stadsplanerad 1974 och bebyggdes främst med små modernistiska radhus i en och två våningar. En husrad vid norra delen av Dagdkåpevägen har fortfarande behållit en ursprunglig exteriör.

Från 1980-talets början finns två kvarter kring Bladvägen i Dälderna med radhus och kedjehus som behållit mycket av ursprunglig utformning.

Mellan 1981 och ca 1990 bebyggdes det närliggande Ekängen med flerbostadshus och småhus. Området kom framför allt att bli känt i staden för de särpräglade terrasshusen i flera våningar som har en avancerad arkitektur som annars är ovanlig i Skövde.

Mellan 1981 och 1990-talets början bebyggdes **Ekängen** nära Ulveksbackarna med flerbostadshus och småhus. Området kom framför allt att bli känt i staden för de särpräglade terrasshusen.

Elimkyrkan uppfördes 1889-90 vid Kungsgatan, utformad som ett frikyrkotempel efter amerikanska förebilder. Kyrkan har även 2009 en i huvudsak välbevarad exteriör. Foto ca 1890. Ej angiven fotograf. VGM.

Folkrörelser och andra organisationer

I takt med industrialismens framväxt utvecklades folkrörelserna under 1800-talet. I en växande industristad som Skövde fick olika folkrörelser snabbt förankring. Efterhand byggdes egna samlingslokaler och föreningshus. Flera frikyrkoförsamlingar etablerades. Sällskapet Enigheten lät 1889–90 bygga den ståtliga Elimkyrkan i kvarteret Häggen vid Kungsgatan, utformad som ett tempel efter amerikanska förebilder. 1897 lät Skövde Missionsförsamling bygga Immanuelskyrkan i kvarteret Rönnen, också vid Kungsgatan. Det är det andra stora frikyrkotemplet med ståtlig utformning och centralt läge och vittnar om de stadsmässiga ambitioner som präglade Skövde i slutet av 1800-talet. Andra frikyrkobyggnader har funnits i staden men har antingen rivits eller blivit ombyggda i senare tid.

Om nykterhetsrörelsens stora roll under 1800- och 1900-tal vittnar t.ex. den f.d. ordensbyggnaden för Logen 2003 S:ta Helena av IOGT, från 1903-04 på Sturegatan. Samma gäller den lilla samlingslokalen på Rydsgatan på Norrmalm, för Kåpplunda Blåbandsförening, som byggdes 1909. Huset är senare fasadförändrat men ursprunget som folkrörelsebyggnad

Ovan: Kåpplunda Blåbandsförenings folkrörelse-lokal byggdes 1909 i kanten av det blivande Norrmalm. Byggnaden är senare ombyggd men genom sitt ursprung ett viktigt minne av industrialismens samhälle. (Skoltuna 14).

Nedan: I Vasastaden byggdes 1903-04 ordenshuset för Logen 2003 S:ta Helena av IOGT, bildad 1894 som en utbrytning från nr 17 Thor. Frånsett inre ombyggnader på 1900-talet är det f.d. ordenshuset fortfarande mycket välbevarat exteriört. Bävern 16, Sturegatan 6.

Karstorps koloniträdgårdar, som anlades 1953 inte långt från Karstorps herrgård på Billingsluttningen i Ryd, är ett välbevarat, genuint koloniområde från 1900-talets mitt.

medför ändå att byggnaden är viktig att uppmärksamma.

Skövde kulturhus var det första i sitt slag i landet. Den modernistiska anläggningen i rött tegel, utformades av arkitekten Hans-Erland Heineman. Satsningen på ett kulturellt centrum i kvarteret Oden mitt emot järnvägsstationen återgår på ett kommunfullmäktigebeslut 1954, bl.a. om att upplåta en tomt för Folkets husföreningens behov. 1962 beslöts att, intill det Folkets Hus som skulle byggas, låta uppföra en teaterbyggnad omfattande även stadsbibliotek, konsthall och samlings-salar. Här inryms numera även konstmuseum, biograf och restaurang. Kulturhuset invigdes den 7 november 1964.

Kolonirörelsen har satt avtryck i Skövde framför allt i Karstorps koloniträdgårdar. Koloniområdet norr om staden anlades 1953 för anställda på Volvo. Det ingår i ”Volvo fritid”, Karstorps fritidsområde. Marken till koloniområdet hade inköpts från Karstorps gård. Koloniområdet blev

snabbt populärt och omfattar idag 250 stugor på prunkande kolonilotter, indelade i kvarter som sammanlänkas av ett lite orgelbundet vägnät. Varje ägare fick själv utforma sin stuga, men förslaget skulle granskas av föreningsstyrelsen innan man fick klarsignal att bygga. Gemensamt är att stugorna återspeglar svenskt småhusbyggande i miniatyr, samt att de ofta är byggda av återanvänt material. Karstorp är ett välbevarat och genuint koloniområde från 1900-talets mitt.

Det verkar som att många byggnader och anläggningar med koppling till folk-rörelserna i Skövde antingen har blivit rivna eller helt nybyggda på senare år. Ett exempel på detta är Folkets park i kvarteret Kometen som installerades 1924–25 i en f.d. djurpark med festplats på Billingsluttningens nedre del. 1936 byggdes det f.d. djurhuset om till teaterlada. Redan samma år byggdes en ny teater, en restaurang, en dansbana och en nöjeshall. 1939–40 byggdes ytterligare en dansbana och 1940 en ny entré med vändkors och portal. På 1940-talet ditflyttades en f.d. skyttepaviljong som blev servering med mer. Den intressanta och välbevarade Folkets parkanläggningen i funktionalistisk stil revs hel och hållen och ersattes med nya bostadshus omkring millennieskiftet.

Skövde har en stark förankring i idrottsrörelsen men några byggnader eller anläggningar som på ett tydligt sätt speglar idrottshistorien i Skövde har hittills inte uppmärksammats vid de översiktliga inventeringar som gjorts.

Kulturhuset i kvarteret Oden invigdes 1964 som det första i sitt slag i landet. Anläggningen som utformades av arkitekt Hans-Erland Heineman är en av länets främsta modernistiska offentliga byggnader.

Gamla läroverket (Eric Ugglas skola) vid Eric Ugglas plats i Villastaden, uppfört 1877, med Emil Viktor Langlet som arkitekt.

Skolstaden

Om man talar om en ort som en skolstad så har det historiskt sett syftat på att där finns möjlighet till utbildning över en grundnivå som står för ett generellt genomsnitt. För Skövdes del är det först och främst under 1900-talet som staden etableras som en skolstad av stor betydelse.

Skara skola var länge den enda i stiftet och hade anor från medeltiden. När gymnasium inrättats 1641 var läroverket i Skara en av rikets största skolor. 1597 hade dåvarande hertig Karl, sedermera kung Karl IX, förordat om att barnskolor skulle inrättas i Skövde, Hjo och Lidköping. Skövde hade sedan en pedagogi, en barnskola, för pojkar. Skövde, Hjo, Hova och Falköping hade länge endast pedagogier. I Skaraborgs län fanns år 1850 läroverk endast i Skara, Lidköping och Mariestad. Studentexamen fanns till 1864 bara vid universiteten i Uppsala och

Lund, men flyttades detta år till de högre läroverken, bl.a. i Skara.

Tillkomsten av Skövdes läroverk 1877 innebar att Skövde placerade sig på utbildningskartan i länet, eftersom läroverket som var en statlig institution erbjöd en högre grundutbildning. Det nya läroverkshuset som placerades i den nya Villastaden ritades av den sedermera berömda arkitekten Emil Viktor Langlet som bl.a. ritat Stortingsbyggnaden i Oslo och en rad av svenska centralkyrkor. Studentexamen var det fortfarande endast Skara som kunde tillhandahålla i Skaraborgs län. 1880 inrättades i Skövde på privat initiativ Elementarskolan för flickor. Skolbyggnaden uppfördes i kvarteret Jupiter i Villastaden.

I 1905 års svenska läroverksstadga delades läroverken in i en nedre del, realskolan, och en övre del, gymnasiet, med inriktning mot högre studier. Samma år

1930 färdigställdes det nya **Läroverket** med läroverk och gymnasium, ritat av länsarkitekt Allan Berglund och centralt placerat mellan Västermalm, Vasastaden och Villastaden.

1881-83 byggdes ännu en folkskolebyggnad intill Gamla skolan vid Torggatan (**Skolan 1**). Exteriören är fortfarande välbevarad.

ombildades de lägre allmänna läroverken i Skövde, Lidköping och Mariestad till sexklassiga realskolor. 1911 omvandlades Skövde till ett högre allmänt läroverk och fick på så vis det andra gymnasiet i Skaraborg efter Skara. Eftersom den gamla läroverksbyggnaden i Villastaden inte längre svarade upp mot kraven på utrymme och standard byggdes till slut en ny i Vasastaden 1928–30 efter ritningar av länsarkitekt Allan Berglund.

Eriksdalsskolan som byggdes som ny folkskola 1955 skulle även inrymma en treårig realskola med teoretiska och praktiska linjer. 1954 tog stadsfullmäktige beslut om att uppföra en ny yrkesskola intill Eriksdalsskolan. 1958 stod den nya yrkesskolan klar, sedermera Kavelbroskolan som inrymmer flera av gymnasieskolans mer praktiska linjer.

1956 började man planera anläggandet av ett tekniskt gymnasium i Skövde som det första i Skaraborgs län. 1958 togs beslut om att även inrätta ett kommunalt handelsgymnasium, som blev provisoriskt inrymt i Helenaskolan. 1960 beslöt

fullmäktige att avsätta en del av Kullen till plats för de två nya gymnasierna. De nya modernistiska byggnaderna, med Torsten Thorén som arkitekt, invigdes 1961. På både Teknis och Handels inrättades även en tvåårig fackskola 1963. Samma år togs beslut om att avveckla Flickskolan i Villastaden som varit i bruk sedan 1880 och fungerat som Elementarläroverk för flickor. 1971 införlivades alla två- och treåriga utbildningar på gymnasium, fackskola och yrkesskola i den nya gymnasieskolereformen som syftade till en enda svensk gymnasieskola. 1960-talshusen uppe på Kullen har om- och tillbyggts flera gånger, senast på 2000-talet.

Expansionen för Högskolan i Skövde påbörjades efter att man övertagit Trängens kaserner på gamla T2 som 1984 flyttat till gamla K3. Under 1990-talet byggdes kasernområdet om till Högskolans campus och administration. Högskolan är numera en viktig faktor i Skövdes tillväxt.

När en allmän folkskola inrättats i riket 1842 skulle alla barn ha tillgång till en basutbildning, även om det tog många år att få en fast struktur åt folkskolan. Efter 1759 års brand hade sedermera skolhuset kommit att ligga vid torget, jämte rådhu-

Lundens gamla skola med tre skolhus från 1800-talets senare del är en välbevarad gammal bygdeskolemiljö. (**Orkidén 3**).

Den stora Helenaskolan vid Staketgatan stod färdig 1954 och har huvudsakligen en 1950-talskaraktär i behåll. (*Sanden 1*).

set. 1875 flyttades folkskolan till Torggatan.

Skövde har några fina skolmiljöer kvar från folkskolans tid, t.ex. Gamla skolan vid Torggatan med de två kvarvarande skolhusen från 1875 och 1883. Till skolmiljön hörde fram till 2000-talets början även två skolbyggnader från 1900-talets början som dock revs. Lundens gamla skola i nordost, med tre bevarade skolhus med uthus från 1800-talets senare del, är en mycket välbevarad bygdeskolemiljö från folkskolans tidsperiod. Norrmalmsskolan från 1930-talet är en väl bibehållen folkskolmiljö från folkhemsepokens tidiga del, uppförd efter ritningar av länsarkitekt Allan Berglund.

I Skövde har man även många exempel på skolmiljöer från enhets- och grundskolans expansion på 1950- och 60-talen, då Skövde hade en intensiv stadsutveckling. Mycket av detta har blivit om- och tillbyggt på senare år, t.ex. Eriksdalsskolan från 1955 och Vasaskolan från 1958,

båda ritade av arkitekt H.-E. Heineman, som även utformat den exteriört mer välbevarade Källegårdsskolan från 1953. Karaktären av 1950-tal vilar fortfarande

Arkitekt Hans-Erland Heineman utformade 1952-53 den lilla Källegårdsskolan som även idag har kvar sin 1950-talskaraktär. (*Gläntan 3*).

över den stora, tidstypiska Helenaskolan som byggdes i kanten av centrala staden 1952-54 och förebådade enhetskolans införande i Skövde 1957. Bland flera grundskolor som byggdes kan nämnas Kärplundaskolan 1968, Södra Lundensskolan 1972, Södra Ryds högstadium 1974, Hentorpskolan 1976 och Fjärilsskolan i Södra Ryd 1980.

Norrmalmsskolan från 1930-talet är en väl bibehållen folkskolemiljö från folkhemsepokens tidiga del. (*Kornet 1*).

Villastaden, Vasastaden och Västermalm med sina trädkantade esplanader står för några av de mest karaktärsskapande gröna rummen i Skövde. Alströmersgatan, Västermalm.

Stadens gröna rum

Kanske får de gröna stråken i en stadsmiljö ännu större betydelse när det inte finns något större vattendrag? I Skövde är de gröna rummen en påtaglig del av stadsmiljön. Sköna gröna rum som ger en behaglig ram för livet i staden. De är stadens lungor, oaser där man strosar, tar en power walk eller springer sin runda, kopplar av, söker lä och skugga, mediterar eller umgås med vänner. I förlängningen inramas hela Skövdes västra och nordvästra sidor av Billingens sluttning som i sig är ett enda grönt rum, när stadens bebyggelse efterhand övergår i den yppiga plåtåbergsnaturen.

Kulturmiljöerna Villastaden, Vasastaden och Västermalm står för några av de mest karaktärsskapande gröna rummen i Skövde. En mycket viktig del av stadsmiljöns identitet i Skövde är de träd-

planterade esplanaderna. De sätter prägel på det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets välbärgade stadsdelar som var Villastaden, Vasastaden och Västermalm. Paris med dess nyplanerade stenstad från 1800-talets mitt är boulevardernas och esplanadernas stad framför andra. De franska idealen kom att sätta prägel på stadsplanering över hela världen och nådde även lilla Skövde i sent 1800-tal.

1877 års nya stadsplan hade Drottninggatan som en esplanad, ett huvudstråk i

den nya Villastaden söder om Kungsgatan. 1903 upprättades den nya stadsplanen för uppbyggnaden av Vasastaden och Västermalm. Esplanadens breda allégata med åtskilda kör- och gångstråk lades ut ännu i början av 1900-talet, dels av praktisk betydelse som brandskydd, dels av estetiska skäl. Alströmersgatan och Vasagatan är de enda stråken där stadsplanens upphovsman P. O. Hallmans tankar om ett esplanadsystem fullföljdes helt. Esplanaderna skulle ha förbindelse med varandra och man skulle kunna promenera i alléerna utan att vara störd av övrig trafik. Esplanaderna nådde överallt fram till öppningar eller platser, som i sin tur skapade små rumsligheter i staden.

I Vasastaden åstadkoms även Vasakullens lilla park 1927, från början en privat trädgård som omgestaltades och införlivades med det offentliga rummet.

I innerstadens kulturmiljö finns Kyrkparken som är en av Skövdes äldsta parker. Detta var ursprungligen till stor del den medeltida kyrkogården kring S:ta Helena kyrka. På 1860-talet flyttades kyrkogården ut mot norr. Kyrkoherdebostället som låg intill kyrkan flyttades ut till Kyrko-

Kyrkparken skapades 1873 som Skövdes stadspark.

gatan. Den gamla kyrkogården med angränsande del av Kyrkoherdeboställets gamla tomt förvandlades 1873 till Skövdes första stadspark.

En större kulturmiljö med parkmiljöer och offentliga byggnader breder ut sig norr om Staketgatan. Garpaparken med gångar och svandammar tillkom 1927 utmed Mörkebäckens bäckravin. Den nya parken ersatte en soptipp som funnits precis norr om den dåtida norra stadsgränsen vid Staketgatan. Garpaparken knyter an både till S:t Sigfrids kyrkogård från 1860 och S:ta Elins kyrkogård från 1893. Kyrkogårdarna är viktiga "gröna rum" i staden. De är inte endast begravningsplatser, utan också parkanläggningar med promenadstråk och alléer. Gravvårdarnas titlar och inskrifter ger viktiga små berättelser om Skövdes historia och dess invånare. S:ta Birgittas kyrkogård från 1946-47 på nedre Billingsluttningen är också en tidstypisk parkmiljö av stor betydelse.

Boulognerskogen från 1860-talet är Skövdes äldsta anlagda park. Under 1900-talet blev den mer och mer en folklig stadspark för alla. 1933 anlades en konstgjord badsjö, Boulognersjön, i parken. Den före detta schweizeribyggnaden från 1882 har under 1900-talet varit ett av stadens nöjesetablissemang. I västkanten av parken närmast bangården har i början av 2000-talet uppförts fyra stora flerbostadshus, bland annat ett höghus med 14 våningar. I övriga delar har parken kvar sin karaktär av stadspark och är ett av Skövdes mycket viktiga "gröna rum". Det f.d. schweizeriet, numera högskolans kårhus, och musikpaviljongen från 1920-talet, minner om parkens långa kontinuitet som Skövdebornas centrala,

Boulognerskogen med anor från 1860-talet är Skövdes äldsta parkanläggning.

Kyrkogårdarna är viktiga "gröna rum" i staden. De är inte endast begravningsplatser, utan också parkanläggningar med promenadstråk och alléer. Gravvårdarnas titlar och inskrifter ger viktiga små berättelser om Skövdes historia och dess invånare. S:t Sigfrids kyrkogård tillkom på 1860-talet.

publika miljö för nöje, rekreation och social samvaro.

Som exempel från folkhemsbyggandets flerbostadsområden kan nämnas Havstena som bebyggdes med lamellhus, punkthus och småhus 1966-71. Längs Kåpplundsjön iordningställdes 1974 det parkstråk som numera är en karaktärsmiljö för området. Karaktäristiskt för flerbostadsområdena från 1940-60-tal är de gröna gårdsrummen mellan lamellhusen. Bland många fina exempel på detta kan nämnas Lakestan och Eriksdal på Östermalm och Billingsluttningen kring Stenvägen samt Storegården. En liten parkanläggning med rötter i 1940-talet åstadkoms på Nyströms kullar när punkthusen i kvarteren Klinten och Krönet uppfördes.

En annan skön grön oas i staden är Karstorps koloniträdgårdar nära Karsorpssjön strax norr om staden. Det välbevarade, karaktäristiska koloniområdet

1974 påbörjades iordningsställandet av parkmiljön vid Kärplundsjön i Havstena.

anlades 1953 för anställda på Volvo. Infarten markeras av en allé av rönnar fram till den gemensamma centralplatsen med dansbana och föreningslokal. De 250 små stugorna ligger i kvarter som inramas av ett lite oregelbundet vägnät, där syrenhäckar och staket kantar tomternas prunkande trädgårdar mot vägarna som bär namn som Pionvägen, Rosenvägen och Violvägen.

Det finns en motsats till kulturmiljöer som återberättar delar av stadshistorien i stadsmiljön. Det är när något som en gång spelat roll i stadsutvecklingen, utplånats till den grad att det inte längre kan uppfattas i den nutida stadsmiljön. Ett sådant exempel är vattenkuranstalten som under 1800-talets senare del gjorde Skövde till en betydande kurort. Dit reste den tidens förmögna societet för att kurera sin hälsa

Vattenkuranstalten från 1870-talet som låg i Badhusparken nära järnvägsstationen revs i början av 1900-talet. Bangården byggdes sedan ut över det mesta av det gamla kurortsområdet. Foto: Eriksén, Skövde, efter 1882. VGM.

eller, kanske vanligare, njuta av rekreation och sällskapsliv vid den tidens spa.

Det var på Östermalm, på andra sidan järnvägsstationen, som Skövde vattenkuranstalt byggdes 1870 med en parkanläggning, allmänt kallad Badhusparken. Byggnaderna uppfördes av trä med fasader i rikt dekorerad panelarkitektur. I början av 1900-talet revs Vattenkuranstalten. Bangården byggdes sedan ut över en del av det gamla kurortsområdet. Av kurortens byggnader och park syns idag inga spår.

Karstorps koloniträdgårdar från 1953 är en de gröna kulturmiljöerna i Skövde.

I tidigt 1900-tal började turism och friluftsliv utvecklas och så småningom fick allt fler människor tillgång till fritid. Kring år 1900 var dock fritid fortfarande något som endast ett fåtal kunde ta del av. Herrarna har stannat till vid Skyttesledet och avnjuter utsikten. Foto: Ludvig Ericson 1904. VGM.

Staden och berget

Skövdeborna har en särskild relation till ”berget”, det vill säga Billingen. Idag är berget en självklar del av stadsbornas fritid och rekreation. Längre tillbaka i tiden var berget bl.a. en del av stadens betesmarker och stenväggskantade fägor som förde korna till och från betet sträckte sig upp över sluttningens terrasser. Skogen var även resurs för bränsle och hägnader.

Redan i sent 1800-tal utvecklades en fritidskultur bland städernas borgerskap, så även i Skövde, där det i början av 1900-talet blev populärt att fotvandra upp till Billingsens diabasplatå. Flera friluftscaféer etablerades intill och på klevn. Här låg t ex ”Kafé Idyll”, och längst upp de båda ”Bäckströms på Berget” och ”Alphyddan”. Alphyddan nybyggdes 1955.

Samman med industrialismens framväxt och det mer jämlika samhällets utveckling under folkhemmets uppbyggnad hör demokratiseringen av begreppen fritid och rekreation. Ett av de mer påtag-

liga uttrycken för fritid och rekreation i Skövde är Billingshus. 1964 förvärfvade Skövde stad ett sammanhängande markområde på Billingen ovanför staden och samma år motionerades i stadsfullmäktige om att det skulle avsättas för fritidsändamål. Även ett tempererat friluftsbad och en slalombana vid Alphyddan önskades.

På Billingsplatån kom snart både bad och slalombacke med mera att byggas. Sport- och konferensanläggningen Billingshus tillkom emellertid genom en privat donation, av makarna Arne och Maja Sandberg, och invigdes 1970. Hotellet, flera olika idrottsanläggningar och S:t Lukas kyrka ingick i anläggningen, allt med H.-E. Heineman som arkitekt. Här finns förutom bad- och slomanläggning med lift även konstfrusen isbana/fotbollsplaner, tennisbanor med mera. Anläggningen är av stort arkitekturhistoriskt intresse, utan motsvarighet i övriga Skaraborg.

Längre in på platån ligger Billingsens stugby och camping.

*Fritids- och konferensanläggningen **Billingshus** från 1968–70 uppfördes med hotell, kyrka, bad, isbana, tennisbanor, slalombacke med skidlift etc. Anläggningen som har Hans-Erland Heineman som arkitekt är av stort arkitekturhistoriskt intresse, utan motsvarighet i övriga Skaraborg.*

Killarna står vid Volvos område på Östermalm, troligen sent 1950-tal. Fotograf ej angiven. VGM.

Stadens bebyggelseutveckling efter 1945

1945–60

Befolkningsökningen i Skövde stad var ganska måttlig under åren 1920–1940, från ca 10 000 till ca 12 000. 1940-talet medförde dock en allmän befolkningsökning. Den 1 januari 1952 genomfördes den landsomfattande storkommunreform som innebar att de tusentals småkommuner som fanns, och som ofta motsvarade de gamla socknarna, skulle föras samman till storkommuner. För Skövde stad medförde detta en utvidgning med Våmb, Ryd och Öm. I och med befolkningsökningen och inkorporeringen av de små grannkommunerna växte befolkningen i Skövde stad till över 20 000 år 1953.

Ett stort projekt för den utvidgade staden var byggandet av Vätternvattenledningen 1953–59, med tiden ett sam-

projekt dit flera kommuner i Skaraborg anslöt sig.

Med tilltagande folkmängd ökade behovet av bostäder, såväl som områden för fritid och rekreation. Eglers stadsplanbyrå arbetade 1942–48 med att ta fram en generalplan för Skövde stad. En generalplan skulle fungera som kommunens handlingsprogram på lång sikt och framför allt klargöra markanvändning inom olika områden. Utredare var arkitekt Fred Forbat och arbetet låg till grund för den generalplan som lades fram 1948. Forbats generalplan kom att bli den tidens mest ingående analys av planeringens förutsättningar på en ort. Planen blev tongivande för många andra generalplanarbeten i landet. ”Faktorer som befolkning, bostäder, näringsliv, trafik och topografiska förhållanden studerades noga och låg

Vasaskolan i kv. Lammet på gränsen mellan Vasastaden och Södermalm stod klar 1958. Det är en bland flera modernistiska skolbyggnader från 1950-talet i Skövde. I likhet med Eriksdalsskolan var arkitekten H-E Heineman. Anläggningen har genomgått flera om- och tillbyggnader i sen tid.

Kvarteret **Hummern** nära Volvo på Östermalm bebyggdes av HSB-föreningen 1942-43. Hummern är ett av Skövdes många bra exempel på 1940- och 50-talets kvalitativa flerbostadsområden.

till grund för beräkningar av kommande behov av mark för skilda ändamål.” (Carlquist 1991).

Nya stadsplaner för utbyggnaden av staden kom att koncentreras till Källgården (1949), Östermalm (1947, 1950, 1952, 1956) och Billingssluttningen (1954). Stadsplaner upprättades också för utbyggnaden av redan bebyggda områden vid Karlsro och Södermalm samt av industriområdet kring Rockwool och Gasbetongfabriken (1959). Stadsplaner upprättades även för utbyggnad av industriområdena, dels på norrsidan av Norrmalm (1946), dels Mariesjö (1962) och dels vid Hasslumsvägen närmast västra stambanan (1963).

Kvarteren **Stjälken** och **Strået** från 1952-55 på Norrmalm hör till de många områden i Skövde som har en välbevarad 1950-talskaraktär. Skövde har många kulturmiljöer från folkhemsepokan som var en stor expansionsperiod för staden.

1950-talet var en utvecklingsperiod för skolväsendet när den sjuåriga folkskolan reformerades till vad som så småningom skulle bli en allmän grundskola för alla. Vägen dit var den nioåriga enhetskolan som i Skövde blev införd redan 1957. Stora skolbyggnadsprojekt från 1950-talets Skövde var bl.a. Helenaskolan 1952-1954, Eriksdalsskolan 1955 och Vasaskolan 1958.

Tidsperioden från 1945 till långt in på 1970-talet kom att bli Skövdes andra stora expansionsperiod under 1900-talet. Staden växte till kring industrins utveckling där hjulen rullade efter krigsslutet 1945 och efterfrågan ökade allt mer. Särskilt

Flygfoto över innerstadens sydvästra del med Läroverket och gymnasiebyggnaderna på Kullen i förgrunden 1962. Foto: AB Flygtrafik. VGM.

Volvo och stenindustrin stod som tillväxtmotorer i industriutvecklingen.

Områden för fritid och rekreation för den växande stadens behov fanns ett påtagligt behov av. Volvos fritidsområde på Billingen ostsluttning uppe vid Karstorpssjön i Ryd tillkom redan 1953. I direkt anslutning lät företaget samma år anlägga Karstorpssjön koloniträdgårdar. Vid Simsjön i Våmb, på gränsen mot Hägum, växte på 1950- och 60-talen upp ett stort fritidshusområde.

1960- och 70-tal

1964 förvärvade Skövde stad ett sammanhängande markområde på Billingen ovanför staden och samma år motionerades i stadsfullmäktige om att det skulle avsättas för fritidsändamål. Sport- och konferensanläggningen Billinge hus tillkom emellertid genom en privat donation från makarna Arne och Maja Sandberg. Området stadsplanerades 1968 och 1970 invigdes anläggningen med hotellet, flera olika idrottsanläggningar och S:t Lukas

Byggnadsarbeten pågår på hustaket vid Storgatan, eventuellt kring 1960. Fotograf ej angiven. VGM.

Volvo Skövdeverken har under 1900-talet utvecklats till den största industriella verksamheten i Skövde, en tillväxtmotor i stadsutvecklingen under 1900-talets senare del.

vackra modernistiska kyrka, allt med Hans-Erland Heineman som arkitekt. Billingsens platå var under 1900-talets senare del Skaraborgs mest kompletta område för idrott/fritid/rekreation. I nära anslutning ligger Billingsens camping och stugby längre in på platån.

Billingsluttningens 1950-talsområden kompletterades på 1960-talet och i början av 1970-talet med villabebyggelse längre upp i sluttningen. Området ansågs vid 1960-talets början vara ett av stadens mest populära områden. Försäljningspriset för tomter mer än fördubblades under åren 1960–1965, vilket också pekar på en markant social statushöjning av ett redan attraktivt område. Flera av de högre belägna villorna kom att få en mer exklusiv prägel.

I söder upprättades en stadsplan 1964 för utbyggnad Hentorp i Våmb. Frånsett ett litet egnahemsområde från 1930-talet var Hentorp vid 1960-talets början fortfarande landsbygd. Hentorp byggdes efter 1964 ut med centrum, flerbostads- och småhusområden.

Staden växte annars framför allt ut mot norr. 1965 förvärvade kommunen Käpplunda gård och intilliggande stadsägor.

Havstena erhöll två stadsplaner, 1960 och 1966, som låg till grund för bebyggandet av stadsdelen 1964–71. Här byggdes framför allt flerbostadshus endast längst i norr ett mindre småhusområde som senare vuxit ut ytterligare. Flerbostadsområdet Storegården erhöll stadsplan 1963. Åren 1966 och 1968 (Kilbacksvägen) stadsplanerades Rosenhaga som kom att bebyggas med flerbostadshus.

År 1966 blev den nydragna genomfartsvägen Vadsbovägen färdig i hela sin sträckning genom Skövde.

Under 1960-talets gång utvecklades den kommunala verksamheten i takt med stadens expansion. T.ex. togs 1964 beslut om att inrätta kulturnämnd och 1967 en särskild socialnämnd. Det var en generell utveckling i landets lite större kommuner. 1966 anslogs medel till Skövdes första barndaghem, ”barnstuga”, som det då kallades, i kvarteret Snäckan vid Vallevägen (tidigare Gamla Kungsvägen). År 1966 byggdes också barnstugan Uddagården i Havstena intill den blivande Käpplundaskolan.

I Skövde generalplan 1965–1990 redovisas det kommunala planeringsläget i januari 1968. Under 1960-talets senare del

*Kvarteret **Borgmüstaren** vid Hentorps centrum bebyggs 1967-68 med modernistiska kedjehus och radhus, dels i en våning, dels i souterräng.*

Källegården 1962 efter att stadsdelen byggts ut sedan slutet av 1940-talet. Foto: AB Flygtrafik. VGM.

rådde fortfarande högkonjunktur i Sverige och planen är i mångt och mycket ett barn av sin tid. Den återspeglar fortfarande 1950- och 60-talens framstegsoptimism, med en utpräglad teknisk syn på planering och mycket högt ställda förväntningar på en ständigt stegrad samhällsutveckling. Drömmar om "en bilstad med stadsmotorväg" och "en stad utan närhetsbutiker" är lätta att relatera till den tidsepoken. Man hoppades att Skövde skulle vara en stor stad 1990 med 65 000 invånare. Att sträva mot "en stad med 'kvinnlig' industri" var däremot en för den tiden intressant viljeinriktning i ett Skövde som 1968 dominerades av tunga, då mycket påtagligt "manliga" näringar såsom bil- och stenindustri och försvar.

En del drömmar framstod som mer visionära 1968, men känns mer verklighetsnära i ett 2000-talsperspektiv: Exempelvis kan nämnas drömmen om Skövde som "en universitetsstad", "en stad utan rök och buller", "en trädgårdsstad med 10 000 småhus", "länets främsta fritidsstad", "en stad samplanerad med näringslivet" och "en servicestad för Skaraborgsregionen?". Några av målen har antingen mer eller mindre hunnit förverkligats eller också har man kommit en bit på väg.

Kommunblocksreformen som genomfördes i Sverige 1967–74 syftade till att skapa större och mer bärkraftiga kommuner. De skulle kunna svara upp mot kommunernas allt större betydelse för bl.a. samhällsutveckling, planering och förverkligande av det utbyggda välfärdssamhälle som folkhemsprogrammet gett ramarna för. I Skövde genomfördes kommunblocksreformen den 1 januari 1971 då nuvarande Skövde kommun bildades genom sammanläggning av Skövde stadskommun med landskommunerna Binneberg, Skultorp, Tidå och Timmersdala samt Väsås kommun utom Mofalla församling.

I och med statsmaktens satsning efter kriget på att förstärka centralorterna i rikets län hade Skövde tilldelats rollen som Skaraborgs nya länscentrum, något som dock inte var helt förankrat inom hela länet i övrigt. En av effekterna av centralortsfunktionen var tillkomsten av Skaraborgs läns nya centralsjukhus, Kärnsjukhuset (KSS) 1967–73. KSS anlades som ett väldigt byggnadskomplex uppe på Ryds herrgårds marker på ostslutningen av Billingen. Sjukhusområdet blev stadsplanlagt 1969.

Det konkreta läget vad gällde pågående planering vid skiftet 1960-70-tal var dis-

1971-72 påbörjades byggandet av Södra Ryd med centrum, flerbostadsområden och kring centrum även flera kedjehus-, radhus- och villaområden.

positionsplanen för Ryd norr om staden. I nära anslutning till bygget av KSS planerades stora bostadsområden i Ryd. Man hade stora förväntningar på Ryd som den nya stora knutpunkten i Skövde. Vid sidan av bostäder skulle ett väldigt köpcentrum anläggas. Ett helt nytt gymnasium skulle byggas, med mera. Anläggandet av Södra Ryd kom att bli 1970-talets största bostadsprojekt i Skövde. Dispositionsplaner för utbyggnaden av Rosenhaga och det helt nya Lunden var också på gång 1968 och genomfördes därefter. Däremot förverkligades inte utbyggnaden av Östermalm med nya bostadsområden som man tänkt.

Södra Ryd planerades som en satellitförort med lokalt centrum, flerbostadsområden, kedje-, radhus- och villaområden. 1971-72 planerades och påbörjades centrum och stora flerbostadskvarter. 1972 invigdes den modernistiska S:t Matteus

kyrka vid Ryds centrum. Södra Ryd byggdes ut under framför allt 1970-tal och tidigt 1980-tal. Området kom emellertid inte att bli den nya viktiga målpunkt i Skövde som man förväntat sig. Södra Ryd kom att få karaktären av tidstypisk förort med bostäder och ett lokalt centrum.

1970-talet är starkt förknippat med utbyggnaden av Södra Ryds olika delar. Ett annat men betydligt mindre område från 1970-talets utbyggnad är Ulveket med villor och radhus. Ulveket detaljplanerades 1971, samma år som det blivande flerbostads- och villaområdet Lunden. I Lunden byggdes S:t Markus kyrka 1975 nära Mariestadsvägen. Både Ryd och Lunden fick daghem 1972 och samma år beslöt kommunfullmäktige att inrätta fritidshem i båda stadsdelarna.

1970-talet i Skövde handlade också om komplettering och i viss mån förtätning av befintlig bebyggelse, inte minst vad gäller

Kvarteret Diskusen kring Vårvägen och Regnbågsvägen på Billingsslutningen blev stadsplanerat 1969. Det bebyggdes under åren därefter med villor med fasad i mexisten och mörkt trä.

Ulveket i nordvästra Skövde började bebyggas på 1970- och 80-talet, främst med kedjehus och villor, ofta med fasad i mexisten och trä.

1984 flyttade T2 över till K3s gamla område och regementsbyggnaderna från 1905 i kanten av Norrmalm byggdes framför allt på 1990-talet om för Högskolans ändamål.

stadsomvandlingen av innerstaden. Några exempel från bostadsområden utanför centrum: På Billingssluttnings övre del fortsatte i 1970-talets första början kompletteringen med fler villor i kvarteren söder om Billingstorsvägen. För östra Dälderna upprättades 1974 detaljplan över ett stort område med radhus och småhus i sluttningarna nedanför Däldernavägen. I sent 1970-tal växte nya kvarter fram även uppe på bergssluttningen väster om Däldernavägen med villa-, radhus- och kedjehusbebyggelse. Längst i söder fortsatte utbyggnaden av Hentorp.

Planer för utveckling av Norrmalms lilla centrum, i kvarteret Sjöhästen vid Gustav Adolfs gata/Vallevägen, med post- och butikslokaler med mera, godkändes 1972.

I Sverige var 1970-talet starkt förknipat med utbyggnaden av vård, omsorg och skola.

Flera nya skolor för grundskolan tillkom, framför allt i de nyare områdena. Exempelvis kan nämnas Käpplundaskolan med låg- och mellanstadium 1968, Södra Lundensskolan (LM) 1972, Södra

Ryds högstadium 1974, Hentorpskolan (L) 1976 och Fjärilskolan i Södra Ryd (LM) 1980.

1980-2000

I industriexpansionens spår på 1950- och 60-talet följde även en stor arbetskraftsinvandring, från början bl.a. från Finland, södra och sydöstra Europa. 1969 beslöt stadsfullmäktige att på försök inrätta en "Informations- och rådgivningsbyrå för utlännningar". Verksamheten skulle administreras av kulturnämnden och bekostas genom bidrag från Volvo Skövdeverken och från staden. Under 1970-talet utvecklades även flyktingmottagandet i Sveriges kommuner. Bland annat växte antalet invandrare från Mellanöstern, Latinamerika och Sydostasien och på 1980- och 90-talet från Östafrika. 1984 konstaterade kommunfullmäktige att Skövde var en relativt stor invandrarkommun. Omkring 4 400 invånare var invandrare i första generationen.

1980- och 90-talen gav inte upphov till några nya stora flerbostadsområden. Det handlade långt mer än på 1970-talet om komplettering och förtätning av befintlig bebyggelse. 1990-talets Skövde återspeglar sannolikt också den nedgång som från 1992 präglade Sverige med kris och konjunkturnedgång. Utbyggnaden av Södra Ryd fortsatte i tidigt 1980-tal, t.ex. kring Fjärilen, Flugvägen och Myggvägen. Den fortsatta utbyggnaden av Hentorps centrum med S:t Johannes kyrka, vårdcentral med mera 1985–1987 var ett av 1980-tals-projekten i Skövde.

Ekängen, detaljplanerades 1981 och 1985, mellan Dälderna och naturreservatet Ulveksängarna. Området med de stora terrasshusen var ett av de större bostadsprojekten i 1980-talets Skövde, avrundat i tidigt 1990-tal. Inte långt därifrån stod den nya ishallen Billinge hov klar 1984 mellan Havstena och Kars-torp. Hallen anlades intill Lille-

Det nya stadshuset placerades i kvarteret **Skomakaren** i innerstaden. Stadshuset som är kommunens förvaltningsbyggnad uppfördes 1988-1990.

I vyn från Billingen skymtar några exempel från de senaste årtiondenas nytillskott i Skövdes stadsbild. Exempelvis kan nämnas höghuset i Boulognerskogen invid bangården. Närmast i bild skymtar den postmodernistiska gaveln på Kärplunda vårdcentral.

gårdens idrottsplats från 1970-talet. Vid Billingehov tillkom även en tennishall.

Ett storprojekt tog utgångspunkt i när T2:s regemente sommaren 1984 överflyttades till K3:s gamla lokaler. Då övertog Högskolan i Skövde Trängens kaserner på gamla T2. Under 1990-talet byggdes kasernområdet om till Högskolans campus och administration. Området i övrigt byggdes under 1990-talet ut till bostadsområdet Trängallén med en tydligt postmodernistisk prägel.

På 1990-talet revs Folkets park långt ner på Billingsluttningen och ett bostadsområde med framför allt parhus byggdes upp i kvarteret Kometen.

1990-talet innehöll även två andra betydelsefulla byggprojekt, båda i innerstaden och som även hade ett starkt symbolvärde för Skövdes identitet som centralort. Efter årtionden av diskussion beslutades 1985 om uppförande av en ny förvaltningsbyggnad i kvarteret Skomakaren. Det nya stadshuset stod klart 1990. Det andra projektet, ombyggnaden av järnvägsstation och stationsbyggnad till Resecentrum, genomfördes i början av 1990-talet.

Efter 2000

Vid 1900-talets början var stenindustri, mekanisk industri, försvar och järnväg bland fundamenten för Skövdes utveckling. I stort gäller detta förhållande även vid 2000-talets början, men med del-

vis andra förtecken. Mekanisk industri är numera en högteknologisk verksamhet vad gäller Volvo som helt dominerar industrigrenen idag. Volvo är stadens största industriverksamhet sedan ett halvsekel, vad gäller antalet anställda. Inom stenindustrin är Cementa ledande. Industrins betydelse för sysselsättningen, totalt sett, är emellertid inte lika ledande som på 1900-talet. Samma gäller försvaret. Framför allt är det tjänstesektorn och kunskapssektorn som är de stora tillväxtmotorerna idag. En stor skillnad jämfört med år 1900 är Skövdes positiva utveckling som högstskoleort och studentstad på 2000-talet. Skövde blev t.o.m. årets studentstad i Sverige häromåret.

Skövde är starkt som en av Sveriges centrala försvarsorter, trots senare års omorganisationer och nedbantningar av försvaret.

Skövde i början av 1900-talet hade haft en mycket stor befolkningsökning under en relativt kort tid. Staden hade dels haft en stor inflyttning från socknarna i närområdet, dels hade nya invånare kommit från andra delar av landet. Regimentena och även järnvägen som arbetsplats förde med sig att t.ex. skåningar och norrbottningar blev nya skövdebor, något som knappt hade varit möjligt hundra år tidigare.

Skövde i början av 2000-talet är en mångkulturell stad i den meningen att många invånare har rötter i andra delar av världen. Även många barn och vuxna som

är infödda skövdebor har föräldrar som kommit från ett annat land.

Efter skapandet av storlänet Västra Götaland 1999, och då även landstingets regionalisering till Västra Götalandsregionen, har Skövde fått rollen som en av centralorterna i det nya länet. Skövde är bl.a. säte för Länsarbetsnämnden. Det gamla bankpalatset på Fjolner 5 vid Hertig Johans gata har omvandlats till Regionens hus.

Bebyggelseutvecklingen i Skövde under början av 2000-talet har liksom tidigare handlat mycket om förtätningar av befintlig bebyggelse. Skövde som studentstad har också bidragit till en starkt ökad efterfrågan på mindre lägenheter. I innerstaden har t.ex. förtätningar med flervånings flerbostadshus gjorts vid Staketgatan. Ett 15-våningars höghus har uppförts i kanten av Boulognerskogen invid bangården.

I norr har 1970-talsområdet Lunden på 1990- och 2000-talet byggts ut med parhus och villor. Däldernas övre del upp mot Billingen är ett område som framför allt kommit att präglas av en mer exklusiv villabebyggelse i "nyfunkis" på tätt ligande tomter.

Ett nyligen avslutat storprojekt är bygget av Arena Skövde 2009 för evenemang, idrott och bad. 2009-2010 tillkom även innovationscentrum Gothia Science Park vid Mariesjövägen på Östermalm. Nya bostadsområden som nu är på gång är först och främst det stora projektet Horsås trädgårdsstad i öster. Kvarteret Hästhoven i Dälderna är på gång att förtätas. Ett annat projekt är det f.d. kalkbruksområdet Kärplunda gruva som bebyggs under namnet Kärplunda Park. Aspö och Södra Karstorp i norr med flerbostads- och villabebyggelse är andra områden som på lite sikt planeras.

Den europeiska utvecklingen under 2000-talet, mot en allt större etablering av handel utanför de gamla stadskärnorna, präglar även Skövde. Ett stort köpcentrum har byggts upp på Norrmalms gamla industriområde under 1990- och 2000-talet. Stallsiken i öster har etablerats som köpcentrum de senaste åren.

En utblick på stadens centrum och några stadsdelar 1945–2000-tal

Innerstaden

(Avsnittet bygger till en del ordagrant på Carlquist&Bergström 1991, delvis är det nyproducerad text).

Sanering och stadsomvandling

Under 1930-talet började den då ännu kvarstående men nedslitna 1700-talsbebyggelsen i stadskärnan att ersättas av nya hus. Ett exempel var kv. Gylfe söder om torget, där två äldre handelsgårdar under 1930-talet fick lämna plats för ny bebyggelse.

Generalplanen över Skövde från 1948 speglade 1930- och 40-talens ofta ganska onyanserade syn på den äldre bebyggelsen, och planförfattarna menade att

Genom att hela staden brandhärjats under 1700-talets andra hälft, är det inga kulturhistoriskt värdefulla byggnader som bör skyddas mot förstörelse ...

I början av 1950-talet motionerades i fullmäktige om sanering av den gamla stadsdelen. Begreppet *sanering* i svenska städer under 1900-talets senare del kom ofta att förknippas med rivning, mer sällan upprustning, oavsett om den äldre träbebyggelsen var i dåligt eller mer på ytan slitet skick. I Skövde uppgjordes en saneringsplan för innerstaden, till vilken fogades ett förslag om vilka partier av den äldre trästaden som kunde tänkas bevaras för framtiden. Utredningen fick ingen effekt.

Ytterligare en saneringsplan upprättades på konsultbasis i början av 1960-talet, och decenniet präglades därefter av omfat-

Kvarteret Plåtslagaren vid Badhusgatan revs på 1960- och 70-talet. Foto: Olle Stjernqvist. VGM.

Kvarteret Boktryckaren vid Storgatan år 1963. Huset med den ståtliga klassicistiska portalen revs 1965, enligt uppgift för att ge plats åt EPA. Foto: Olle Stjernqvist. VGM.

tande rivnings- och byggnadsarbeten, var vid den äldre och enklare träbebyggelsen i de västra delarna av stadskärnan nära nog helt utplånades. När en utredning om kulturhistoriskt intressant bebyggelse i Skövde senare företogs i mitten av 1970-talet hade synen på 1800- och 1900-talets byggnader börjat ändras, och även den förhållandevis vardagliga, men i stället typiska bebyggelsen tillmättes nu ett värde.

I Sverige växte framför allt i sent 1960-tal och på 1970-talet fram en motreaktion mot de hårdhänta omvandlingar av de gamla stadskärnorna som pågick runtom i landet ännu långt in på 1980-talet. Genom saneringsplanerna hade rivningar av äldre stadskvarter ofta blivit en rutin-

mässig åtgärd som genomfördes enligt ett schema. Alternativ till rivningar diskuterades i många fall inte alls. En opinion för att ta till vara den äldre bebyggelsens kvaliteter i stadsförnyelsen växte fram.

I Skövde var den gamla innerstaden ganska liten och fortfarande präglad av trästadsbebyggelse från 1800-talet. Här genomfördes en av de proportionellt större stadsomvandlingarna i Västsverige. Kvarteren kring Lögetorget och kvarteren längs Kungsgatan mellan Storgatan och Badhusgatan omnämns ibland som karaktäristiska försvunna delar av gamla Skövde för att nämna några exempel. Även här uppstod på 1960- och 70-talet en debatt om rivning kontra bevarande, exempelvis: Ödet för det Hesselska huset

Hesselska gården, Fredsgatan/Kyrkogatan 26, riven i tidigt 1970-tal. Foto: Olle Stjernqvist. VGM.

Äldre bostadsbebyggelse i kv. Bryggaren och Målaren vid Lögegatan, riven i övergången 1960-70-tal. Foto: Olle Stjernqvist. VGM.

Trädgårdsgatan hör till de delar av centrum som till stor del förnyats under 1900-talets senare del.

vid Fredsgatan handlade om flyttning eller rivning, vilket diskuterades 1971, men rivning blev resultatet. Samma år debatterades Käpplunda gårds öde. Trots stora protester från allmänheten beslöt kommunfullmäktige om rivning av man-gårdsbyggnaderna i september 1974. Samma år motionerades i kommunfullmäktige om att bevara Gamla polishuset vid Sandtorget. Fullmäktige beslöt om rivning av Gamla polishuset 1978 trots en stark bevarandeopinion. 1975 revs det gamla varmbadhuset för att ge plats åt en ny panncentral. 1981 revs nästan hela kvarteret Balder med undantag för det Ahlstrandska huset.

Kommunfullmäktige beslöt 1973 att upprätta ett så kallat kulturresevat i kvarteret Bryggaren. Det innebar att Helénstugan jämte ett par äldre byggnader avsågs bevaras, medan omgivningen helt omgestaltades från ett traditionellt stadskvarter till en parkanläggning. Innerstadens västra del förändrades även radikalt i plan

Parkeringshuset med den tidstypiska "snurran" i kvarteret Idun uppfördes 1968 för Domus-varuhuset. Foto: Thomas Carlquist, VGM.

Staketgatan väster om Sandtorget har nästan helt förnyats under de senaste 30 åren, med stark tonvikt på tiden 1980-2000-tal. Huset till vänster uppfördes efter att föregångaren brunnit i tidigt 1980-tal. Tidningshuset i kvarteret Apollo till höger byggdes 1988-90.

så tillvida att flera kvarter sammanslogs och gator försvann.

Ett positivt exempel på tillvaratagande av äldre bebyggelse var bryggeriet Nordstjernans byggnader i kvarteret Saga som efter nedläggningen på 1960-talet var rivningshotade. Det resulterade i att bryggeriet byggdes om till bostäder 1982 och numera är ett av innerstadens viktiga minnen av stadens industrihistoria.

Offentliga och publika byggnader – några nedslag

I mitten av 1940-talet aktualiserades frågan om ett nytt stadshus i Skövde. En förändamålet tillsatt kommitté ansåg att en lämplig plats för ett stadshus vore i kv. Oden. Vidare borde en arkitekttävling utlysas. Tävlingen genomfördes 1948, men ledde inte till något resultat. I stället

I början av 1990-talet byggdes järnvägsstationen och stationsbyggnaden om till Resecentrum. Det befintliga stationshuset från 1859 (i bildens bortre del), genomgick samtidigt en renovering som i stort anknöt till 1903 års utformning.

beslöt fullmäktige 1954 att upplåta en del av kvarteret Oden till ett Folkets hus och samtidigt för stadens egen räkning uppföra bl. a. en teaterlokal, något som dessförinnan saknats i Skövde. Uppdraget att rita det blivande Kulturhuset och Folkets hus gick till arkitekt Hans-Erland Heineman, och sedan det drygt hundraåriga f.d. Skövde Hotel rivits år 1962, kunde komplexet med stadsteater, stadsbibliotek och konsthall invigas i november 1964.

I grannkvarteret Hermod söder om Hertig Johans gata hade posten i Skövde flyttat in i en nybyggnad 1955, uppförd efter ritningar av stockholmsarkitekterna Sven Backström och Leif Reinius. I huset inreddes också, förutom kontor, 22 resanderum för Hotell Skövde.

1939 uppfördes stadens första moderna varuhus, Centrumhuset i kv. Garvaren vid Hertig Johans torg. Centrumhuset ersatte Hotell Skandinav med 1700- och 1800-talsbyggnader som låg på samma plats. 1966 invigdes det nya Commercevaruhuset på torgets norra sida. Det var då det största och modernaste varuhuset i Skaraborgs län. I Commerceprojektet gick flera lokala handlare samman om en gemensam varuhall för att bemöta konkurrensen från de stora rikstäckande kedjor som EPA och Domus som var på frammarsch i rikets städer. Arkitekt till byggnaden var Hans-Erland Heineman.

Domus byggdes ut över Storgatan med ett helt nytt parkeringshus i kvarteret Idun 1968, ritat vid KF:s arkitektkontor. År 1965 hade för övrigt stadsfullmäktige

beslutat införa avgiftsbelagda bilparkeringsplatser i centrum, något nytt i staden,

1969 uppfördes ett nytt polishus vid Skolgatan/Prinsgatan i Villastaden.

Vid Staketgatan uppfördes det nya, stora tidningshuset för SLA i skiftet 1988-90.

På 1990-talet blev gamla läroverket/ Eric Ugglas skola länsteater, numera Göteborgsoperans skövdescen.

1969 reserverades kvarteren Bagaren, Skomakaren och Smeden för en planerad ny förvaltningsbyggnad. Lokalfrågan löstes tills vidare provisoriskt genom att kommunen hyrde lokaler på skilda håll, bl. a. i Sparbankens nybygge i kv. Vidar vid Kungsgatan. Efter den uppmärksammade branden i januari 1987 i Muraren 9, där kommunen också hyrde lokaler, forcerades planeringsarbetet beträffande den sedan 1985 beslutade förvaltningsbyggnaden i kv. Skomakaren. Fyra arkitekter inbjöds till en tävling om det nya stadshusets utformning. Ett förslag från Lennart Bergström Arkitektkontor AB i Stockholm förordades redan under hösten 1987, och året därpå började byggnaden uppföras sedan den gamla brandstationen från 1920-talet rivits. Skövdes stadshus togs i bruk i oktober 1990 efter en byggnadstid av endast två år.

I början av 1990-talet byggdes järnvägsstationen och stationsbyggnaden om till Resecentrum. Det befintliga stationshuset från 1859, genomgick samtidigt en renovering som i stort anknöt till 1903

års utformning. Stationshuset är ur stads-historisk synpunkt en märkesbyggnad för Skövdes utveckling från en av rikets minsta städer till den framgångsrika stads-utveckling som järnvägens tillkomst gav förutsättningar för. Byggnaden utgör nu södra delen av Resecentrum som byggdes ut norrut med utrymmen för SJ, läns-kollektivtrafiken Västtrafik, Pressbyrå, verksamhetslokaler och en stor avdelning för busstrafiken med väntutrymmen och inbyggda hållplatser. Över bangården byggdes en täckt gång med hisshus och rulltrappa för tågresenärer samt gångtrafikanter till Boulognerskogen och Östermalm.

Östra stadsdelarna

Östermalm

Östermalm kom, vid sidan av det snabbväxande Norrmalm, till stor del att ha kvar karaktären av industristadsdel ännu långt fram på 1900-talet. Fortfarande gällde det att komma till rätta med flera årtiondens bostadsbrist och i efterkrigstidens expansiva Skövde växte folkmängden mycket snabbt.

Det kommunala bostadsbolaget Skövdebostäder AB, bildat 1942, hade som mål att bygga billiga och bra bostäder i Skövde. Lakestan på Östermalm blev deras första nyplanerade bostadsområde i Skövde. Länlandet Eriksdals återstående mark inköptes av staden från godsägare Johansson. Stadsplanen fastställdes 1947 över västra delen av Eriksdal och ett stort

område norr därom. Planen var upprättad av Harry Egler och Fred Forbat.

Lakestan kring Eriksdalstorget bebyggdes 1948-52 och var Skövdes första exempel på ett område som utformats som en grannskapsenhet, efter från början en engelsk förebild och som kom att få stort genomslag i efterkrigstidens Sverige. Service skulle finnas vid torget där man bodde och man skulle inte behöva åka in till stadscentrum för detta. Lamellhus placerades kring gröna gårdar, området var trafikseparerat och speceri- och detaljhandel, liksom skola och annan offentlig verksamhet, skulle finnas i de boendes närhet.

Redan 1942-43 hade HSB-föreningen låtit uppföra ett flerbostadskvarter med tre lamellhus (Hummern 5) vid Kavelbrovägen i nära anslutning till Volvo Pentas entré.

I den kulliga terrängen söder om 1930-talets småstugor på Prästängen lades på 1940-talet och början av 1950-talet ut ett tiotal småhuskvarter. Skövde stad köpte in mark, och lät bebygga bl.a. kvarteret Frökenhagen. Grannkvarteren Backafallet och Lertaget bebyggdes av en husfabrikant, HSB Boro. Tomterna är relativt stora i förhållande till husen för att inrymma fruktträdgård och odlingar. På senare år har de flesta husen blivit ganska förändrade genom om- och tillbyggnader.

Under 1950-talet utökades stadsdelen med flerbostadshus, kedjehus och villor. Vid Grenanders gata uppförde byggmästare Carl Tesdorpf dessutom några tids-

*Östermalm genomgick en stark expansion efter krigsslutet 1945 och under 1950- och 60-talen. I bakgrunden reser sig punkthusen vid Henriksbergsgatan i kvarteret **Vårlöken**, uppförda 1959, över småstugekvarteren från 1940-talets senare del mellan Prästgatan och Mariebergsvägen.*

*Småhuskaraktären från övergången 1940-1950-tal präglar i stora drag fortfarande **kvarteret Frökenhagen** mellan Ehrenpohls väg och Frigells gata, planlagt 1947. Skövde stad var byggherre och bygglov för småhusen beviljades 1950. Arkitekt till husen var Sigurd Persson, Neuendorf&Son Arkitektfirma, Skövde.*

Billingsluttningen blev AB Skövdebostäders andra stora bostadsprojekt. Det stora flerbostadsområdet, huvudsakligen bebyggt med trevånings lamellhus i rött och gult tegel, tillkom 1953-59. Kalkstenen 1.

typiska men lite speciella flerbostadshus. 1956 blev återstående del av Eriksdalsområdet norr om Östergatan inlagt i detaljplan. Här byggdes ett flerbostadskvarter med tidstypiska ljusputsade lamellhus med flacka tak. Området avgränsar Lakestan österut.

Eriksdalsskolan stod klar söder om Lakestan 1955. Yrkesskolan nybyggdes 1958, sedermera omvandlad till gymnasieskola, Kavelbroskolan, 1971 med gymnasieskolans yrkesinriktade och omvårdande inriktningar.

Kvarteren närmast norr om Eriksdalsgatan med småhusbebyggelse från 1940- och 50-talen, stadsplanelades 1947 och längst i öster 1950. År 1950 stadsplanelades även Forsbergs äng kring Sven Bergmans väg nära Hjovägen. Här byggdes Skövdes enda stjärnhus. 1952 lades stadsplanen ut för småhusområdet längst i sydost på Östermalm. Kring bland annat Ringstigen och Guldvägen uppfördes friliggande småhus med tegelfasad i mitten av 1950-talet. 1959 bebyggdes kvarteret Vårlöken vid Henriksbergsvägen med tre tiovånings punkthus, bland de första höghusen i staden.

Vad som därefter framför allt kännetecknat den östra sidan av staden är industriområdenas expansion, t.ex. Mariesjö som blev utlagt i stadsplan 1962. Bostadsbebyggelsen på Östermalm omges i stort sett av ett bälte av industriområden, alltifrån Mariesjö i norr, via Eriksdal i öster till Volvområdet som dominerar hela södra Östermalm.

Väster

Billingsluttningen och Billingsens platå

Övre Billingsluttningen i stadsområdets västra del karaktäriseras idag av villa-bebyggelse från 1950-talet och framåt. Sluttningen var dessförinnan ett utpräglat agrart kulturlandskap, fram till 1830-talets laga skifte fanns där åker- och ängsgården som tillhörde Kåpplunda by, därefter delades marken upp på byns gårdar. Idag finns endast några fåtaliga bostadshus kvar från den agrara bebyggelse som funnits i området. Enstaka villor och egna hem tillkom på 1930-talet. Efter hand köpte staden in marken och en stadsplan över hela Billingsluttningen upprättades 1950, senare reviderad av Fred Forbat och Olof Holmberg och fastställd 1954.

AB Skövdebostäders andra stora bostadsprojekt blev exploateringen av Billingsluttningen. Områdets åtta kvarter lades ut kring nya huvudgatan Stenvägen. Kvarteren genomkorsas av Gamla Kungsvägen och den redan befintliga Billingsstorpsvägen begränsade området mot söder.

Fred Forbat hade i generalplanen skrivit att ett bostadsområde på Billingsluttningen skulle väl kunna bära ett mindre butikscentrum och enklare gemensamhetsanläggningar. Han antydde därmed att bostadsområdet skulle planeras som en grannskapsenhet på liknande sätt som Lakestan på Östermalm.

På Billingsluttningen vidgades Gamla Kungsvägen något till en mindre platsbildning där den korsade Norra Bergvägen, och i ett av husen planerades tre

*På Billingssluttningen uppfördes på 1960- och 70-talen flera lite större villor som fick en mer påkostad utformning jämfört med 1950-talets småhusområden. Kvarteret **Stigbygeln** vid Vintergatan.*

butiker i gatuplanet, liksom lokaler för två frisörsalonger. Längre söderut inrättades en polisstation i bottenvåningen på ett av hyreshusen.

AB Skövdebostäders hyreshus på Billingssluttningen byggdes åren 1953-59. Kännetecknande för Billingssluttningens nedre del blev variationen i byggnadernas placering och de olika typerna av hus, samt de jämförelsevis stora grönytor. Här finns dels parallellplacerade lamellhus i fjortitalets anda vid Billingstorpsvägen, dels kringbyggda gårdar längs Norra Bergvägen, och slutligen punkt-hus i områdets norra del. Förfarandet var karaktäristiskt för efterkrigstiden, då man ofta eftersträvade en variation i utformningen och gärna prövade olika boendeformer. Generalplanens idé om en syntes av hyreshus, villor och radhus var ett tidigt utslag av samma tankegång. Tankarna låg i tidens strävan efter ett mer demokratiskt och jämlikt samhälle. I planeringen av bostadsområden samlades olika boendeformer för att eftersträva en social integrering av människor och motverka en segregering av boendet utifrån folks ekonomiska förutsättningar.

Under 1950-talets senare del och början av 1960-talet bebyggdes kvarteren norr om Billingstorpsvägen med friliggande villor med tegelfasad. Kring Dalvägen byggdes dock radhus på 1960-talet. Kvarteren söder om vägen kännetecknas

framför allt av friliggande villor med tegelfasad från 1960-talet fränsett 1970-talsvillor i tegel och mexisten längst upp i väster. Inslag finns även av radhuslängor från 1960- och 70-talen. Bland annat vid Sommarvägen, Falkvägen och Vintergatan byggdes en del mer exklusiva villor

1964 förvärvade Skövde stad ett sammanhängande markområde på Billingen ovanför staden och samma år motionerades i stadsfullmäktige om att det skulle avsättas för fritidsändamål. Även ett tempererat friluftsbad och en slalombana vid Alphyddan önskades. På Billingsplatån kom snart både bad och slalombacke med mera att byggas.

Området fick stadsplan 1968, men sport- och konferensanläggningen Billinge-hus tillkom genom en privat donation, av makarna Arne och Maja Sandberg, och invigdes 1970. Hotellet, flera olika idrottsanläggningar och Sankt Lukas kyrka ingick i anläggningen, allt med H.-E. Heineman som arkitekt. Här finns förutom bad- och slalomanläggning med lift även konstfrusen isbana/fotbollsplaner, tennisbanor med mera.

Södra stadsdelarna

Carlsro, Södermalm, Källegården och Hentorp

Den befintliga egnahemsbebyggelsen från 1930-och 40-talet på Carlsro blev stadsplanelagd först 1959. Detta skedde samtidigt som småhusbebyggelsen på södra Södermalm, bland annat kring Ekeskogsvägen, planlades. Södermalms idrottsplats hade blivit stadsplanelagd

*De små villorna längs norra delen av **Hentorpsvägen** i Källegården är fortfarande en fint sammanhållen kulturmiljö. Husen byggdes 1953-55.*

*Kvarteren Järven och Björnen på Södermalm bebyggdes på 1940-talet med tidstypiska lamellhus. Framför allt i kv. **Järven** har husen behållit mer av ursprunglig karaktär.*

redan 1948. Det befintliga industriområdet kring Rockwool och Gasbetongfabriken nordväst om Carlsro innefattades också av 1959 års stadsplan.

Längre söderut hade Källegårdsområdet lagts under stadsplan redan 1949. Här byggdes uteslutande friliggande småhus på små trädgårdstomter. Området bebyggdes efter 1949, med stark tonvikt på 1950-talet, och kom att omfatta båda sidor av dåvarande landsvägen mot Falköping.

Hentorpsområdet hade rötter i 1930-talet som ett litet egnahemsområde på landsbygden i Våmb, utanför stadsplanlagt område. 1964 lades Hentorp under stadsplan och började bebyggas både med villor, kedjehus, radhus och större flerbostadshus. Området byggdes ut framför allt under 1960- och 1970-talet samt vidare in på 1980-talet. Hentorps centrum utformades som ett litet stadsdelscentrum med bland annat skola, flerbostadshus och kedje- och radhus. På 1980-talet kompletterades centrum med bl.a. vårdcentral, kyrka och församlingshem. Sankt Johannes kyrka, ritad av Arkitektgruppen H.-E. Heineman, är en av Skaraborgs förnämliga modernistiska kyrkor och stod klar 1987.

***Sofiedal** i Hentorp bebyggdes med karaktäristiska radhus åren 1972-74.*

I Hentorp har utbyggnaden fortsatt på 1990-talet upp mot Klasborgs gård och idrottsplats.

Norra stadsdelarna

Norrmalm

Norrmalms stadsdelscentrum ligger vid korsningen av Kärplundavägen och Vallevägen, där affärer, bank och stadsdelens skola från 1930-talet ligger. Endast här och var står den småskaliga äldre träbebyggelsen från arbetarförstaden Marieberg kvar bland de egnahem och flerbostadsvillor som kännetecknat Norrmalm sedan 1920- och 30-talet.

Västra Fältet bebyggdes med lamellhus och punkthus efter att övningsfältet övergivits av trängens 1942 och en stadsplan 1944 upprättats. Norrmalm knöts då samman geografiskt med innerstaden.

I samband med att Norrmalms västra och nordvästra delar färdigbyggdes under 1950- och 1960-talen, bebyggdes kvarter som Stjälken, Strået och Fröet i nordväst med lamellhus. Kvarter som Linet och Råget bebyggdes med radhuslängor. Även kvarteret Ostronet i nordost exploaterades under denna tid. De ljusa reveterade flerbostadsvillorna med fruktträdgårdar från

Kvarteret Degeln på Carlsro bebyggdes med egnahem framför allt på 1930-, 40- och 50-talen.

*De ljusa reveterade flerbostadsvillorna med fruktträdgårdar från 1930- och 40-talen sätter fortfarande sin prägel på Norrmalms byggnadsbestånd, Kvarteret **Lingonet** vid Sveagatan.*

1930- och 40-talen sätter dock fortfarande sin prägel på Norrmalms byggnadsbestånd, även om mycket har blivit ombyggt på senare år. Ett stort köpcentrum har byggts upp på Norrmalms gamla industriområde under 1990- och 2000-talet. Där har bland annat skapats gallerian "Elins Esplanad" på 2000-talet.

Havstena, Dälderna, Ekängen och Ulveket

Havstenaområdet anlades på platsen för Havstena gamla by. Några gårdsnamn fortlever som kvarters- och gatunamn. Områdets södra del blev stadsplanerad 1960 och bebyggdes fr.o.m. 1964. År 1966 stadsplanerades Lillegårds- och Frostagårdsvägen i norr och bebyggdes 1966-71. I sydväst skapades 1966 en liten centrumbildning med livsmedelsaffär, ett av Skövdes första daghem, barnstugan Uddagården (1966) och Kåpplundaskolan (1968).

Havstena byggdes upp som ett huvudsakligen utpräglat flerbostadsområde frånsett ett anslutande småhusområde längst i norr. Kännetecknande är en stor mängd trevånings lamellhus, som framför

*Radhusbebyggelse från 1950-talet i kvarteret **Linet** på Norrmalm. Liknande hus finns i kvartetet Rågen.*

allt mot Mariestadsvägen flankeras av en rad av höga punkthus.

Dälderna har ursprung från egnahemsbebyggelse från 1920-40-talet på bergsslutningen utanför norra stadsgränsen. Dälderna kapell byggdes redan 1928. Men här fanns också gott om före detta torp, backstugor och småställen som legat på mark som hörde till Kåpplunda och bondgårdarna i Havstena. Kring Havstenasjön och bort mot Lillängen ligger fortfarande en och annan stuga med uthus från 1800- eller tidigt 1900-tal kvar mellan grupper av sentida villor.

1974 lades detaljplan ut för östra Dälderna på nersidan av Däldernavägen. En stor mängd radhus och småhus uppfördes 1974-75. I skiftet 1970-80-tal anlades även helt nya kvarter med villor, radhus och kedjehus väster om dåvarande Gamla Lerdalavägen kring gator som Bladvägen, Körsbärsvägen och Tistelvägen. Området har senare också vuxit ut kraftigt med radhus och småhus österut mot Lillängen och kring Kållstorpsvägen med flera gator.

Dälderna har under 1990- och 2000-talet förtätats kraftigt och därmed drastiskt ändrat karaktär. Påtagligt är detta högst upp längs den före detta Gamla Lerdalavägen (idag Däldernavägens förlängning). Det området ligger högt och har en vid utsikt över staden, vilket är en förklaring till det stegrade attraktionsvärdet. Där låg ända in på 1990-talet klungor av småställen med faluröda små bostadshus, uthus och även ladugårdar som låg placerade längs vägen. En del av bonings- **Havstena** bebyggdes 1964-71, främst med lamellhus i gult tegel som i regel har kvar en ursprunglig karaktär. De höga punkthusen från samma tid är i regel mer förändrade på senare år.

Kilbacksvägen vid Rosenhaga i nordöstra Skövde detaljplanerades 1968 och bebyggdes med trevånings lamellhus med tidstypiskt platta tak.

husen hade om- eller nybyggts på 1920—40-talen andra var kvar från 1800- och tidigt 1900-tal. Området uppmärksammades i inventeringen 1991 som en kulturmiljö av stort intresse. Sedan dess har dock nästan hela det området rivits och blivit återbebyggt med exklusiva villor, ofta i ”nyfunkis”.

Ulveket som detaljplanerades 1971 präglas framför allt av villor och kedjehus från 1970- och 80-tal. Ekängen, detaljplanerat bland annat 1981 och 1985, innehåller både villa- och flerbostadsbebyggelse från främst 1980-tal och tidigt 1990-tal. Området är framför allt känt i staden för flerbostadsområdets terrasshus som ger stadsdelen en särpräglad arkitektonisk profil.

Lunden, Rosenhaga och Storegården

Storegården blev utlagt i stadsplan 1963 och bebyggdes 1964-67. Det är ett trafikseparerat flerbostadsområde där trevånings lamellhus med tegelfasad grupperats kring uppvuxna gröna gårdsrum med ytor för verksamhet och gemenskapsytor. Storegården är ett välbevarat och mycket tidstypiskt exempel på ett bostadsområde från 1960-talets första del.

Rosenhaga stadsplanerades 1966 samt vid Kilbacksvägen 1968. Här byggdes varianter av lamellhus med flacka eller platta tak med allmän prägel av sent 1960-tal. Här finns även flerbostadsbebyggelse med mer av en 1970-talskaraktär.

Lunden med tidstypiska flerbostadshus och villor stadsplanerades 1971 och bebyggdes därefter. S:t Markus kyrka från 1975 är en av Skövdes fina modernistiska kyrkobyggnader. I Lunden ligger även Lundens gamla folkskola från 1800-talet. Lunden har på 1990- och 2000-talet vuxit ut norrut upp mot Linoljedammen. Här har byggts både parhus och radhus och även villor i ”nyfunkis”.

Södra Ryd

Till byggandet av det nya Kärnjukhuset (KSS) i Skaraborgs län hade Skövde stadsfullmäktige år 1967 ställt 300 000 kvadratmeter mark i Ryd och Karstorp

S:t Markus kyrka i Lunden i nordöstra Skövde uppfördes 1975 några år efter att man börjat uppföra den nya stadsdelens flerbostadshus. S:ta Markus är en av Skövdes fyra förnämliga modernistiska kyrkobyggnader från 1960-, 70- och 80-talen.

Kvarteret Tordyveln, mellan Mjölmossevägen och Fredriksbergsvägen, med radhus- och atriumhus-kvarter detaljplaneras 1971 och bebyggs 1971-74. Tordyveln är idag en av de intressanta kulturmiljöerna från 1970-talet i Södra Ryd.

till förfogande för landstinget. Södra Ryd byggdes upp som en satellitförort till Skövde, i anslutning till KSS på Billings östra sluttning. Södra Ryd var det största bostadsprojektet på många år och kom att dominera utbyggnaden av Skövde på 1970-talet.

Fortfarande vid den tid då Södra Ryd planerades i sent 1960-tal eftersträvades en blandning av olika boendeformer. Vid sidan av stora flerbostadskvarter planerades för villor, radhus och kedjehus kring ett centrum. Jämfört med det sena 1940-talets kvalitativa planering av Billings-sluttningens stora bostadsområde inne i Skövde är Södra Ryd mer präglad av det sena 1960-talets rationaliserade planeringssyn och byggnadsindustrins utveckling.

Ryds centrum i Södra Ryd anlades som ett litet förortscentrum med kyrka, skola, andra servicefunktioner och ett visst mått av handel. Det var i maj 1972 som Kommunstyrelsen blev bemyndigad att teckna avtal med AB Skövdebostäder om att bolaget skulle uppföra och förvalta ett stort antal byggnader i kvarteret Ekoxen i Ryds centrum. Här skulle byggas lokaler för mellan- och högstadieskola, barnstuga (daghem), särskola, folkvandvård, livsmedelshall, bank, post, herr- och damfriserier, kiosk och korvbar (grill). Vidare skulle byggas korridorhus, varav tre i fem våningar och tolv i fyra våningar samt tre loftgångshus i tre våningar. Totalt skulle 467 bostadslägenheter byggas. Dessutom skulle lekplats och idrottsplats anläggas.

Service- och handelslokalerna uppfördes 1972 och under åren närmast efter. S:t Matteus kyrka som är en av Skövdes fyra intressanta modernistiska kyrkor invigdes 1972. Rydskolan med högstadium stod klar 1974 och Fjärilskolan 1980. Fullt så många bostadshus som planerats i Ryds centrum blev inte byggda. Centrum har senare byggts ut och ombyggnader har skett, senast av Rydskolan på 2000-talet.

I kvarteren kring centrum anlades stora flerbostadskvarter med friliggande lamellhus, varav trevånings vid Barkvägen som detaljplanerades 1971 och tvåvånings vid Spånvägen/Västra Skogsrovägen. År 1971 detaljplanerades också kvarteren kring Fredriksbergsvägen och Mjölmossevägen, huvudsakligen med låga radhus och atriumhus. 1974 detaljplanerades området kring Stockvägen/Östra Skogsrovägen med liknande bostadsbebyggelse, för att nämna några exempel. I sent 1970-tal tillkom kvarteren kring Knottvägen och Myggvägen med radhus och kedjehus. Till 1980-talets början hör utbyggnaden på Barkvägens norra sida, vid Näverstigen och kring Fjärilskolan.

I Södra Ryd finns många bra och representativa exempel på planering och byggande från framför allt perioden 1970-1985. Stadsdelen är även ett bra exempel på den tidens trafikseparerade planering, där gång- och cykelvägar binder samman bostadsområden och centrum, medan biltrafiken hänvisas till mer externa matarleder.

Käll- och litteraturförteckning

- Alfredsson, Kenneth. 1985. *Skövdes industrier förr och nu*. Skövde museum.
- Andersson, Inger. *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Skövde centrum. En uppdatering av byggnadsinventeringen från 1991*. Skövde stadsmuseum 2005. Ej publicerat.
- Carlquist, Thomas. 1988. *Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Skövde kommun*. Skaraborgs länsmuseum. Skövde kommun.
- Carlquist, Thomas & Bergström, Lars 1991. *Skövde - Stadsplanering och bebyggelse 1760-1960*. Skaraborgs länsmuseum. Skövde kommun.
- Egler, Harry & Forbat, Fred. 1949. *Generalplan för Skövde*. Eglers Stadsplanbyrå. Stockholm.
- Forbat, Fred. 1949. *Utvecklingsprognos för en medelstor stad - En studie över näringsliv, befolkning och bostäder i Skövde*. Rapport nr 18. Statens Kommitté för Byggnadsforskning. Stockholm.
- Framtidsplan Skövde 2015*. 2005. Skövde kommuns översiktsplan. Plan-, Bygg och Lantmäterikontoret. Skövde kommun.
- Fransson, Eva. 2000. *Skövde garnison - En kulturhistorisk bebyggelseinventering*. Byggnadshistorisk rapport 2000:14. Västergötlands museum 2000.
- Heimann, Curry. 2008. *Projekt Stenrika Skövde - Brytningstider vid Billingen*. Skövde stadsmuseum.
- Holmberg, J., Strömblad, S. 2001. *Skövde naturguide*.
- Lindskog, Petter E:son. 1812-16. *En kort beskrifning om Skara stift*. 1812-1816. Faksimil 1985.
- Lundahl, Ivar. 1950. *Ortnamn i Skaraborgs län. D7, Kåkindes härad; Territoriella namn*.
- Molander, Lisa. 2007. *Skövde kyrkogårdar Förslag till bevarandeplan för S:ta Birgittas begravningsplats*. Byggnadshistorisk rapport 2007:3. Västergötlands museum.
- Molander, Lisa. 2006. *Skövdes kyrkogårdar. Förslag till bevarandeplan för S:ta Elins kyrkogård*. Byggnadshistorisk rapport 2006:12. Västergötlands museum.
- Molander, Lisa. 2005. *Skövdes kyrkogårdar. Bevarandeplan för S:t Sigfrids och Våmbes kyrkogårdar i Skövde*. Byggnadshistorisk rapport 2005:9. Västergötlands museum.
- Naturvårdsprogram för Skövde kommun* 1984. Länsstyrelsen.
- Odlingslandskapets natur- och kulturvärden* 1992. Länsstyrelsen. Skaraborgs läns museum.
- Rosborg, Anna. 2007. *Skövdes 1950-talsvillor*. Projektarbete. Plan-, Bygg- och Lantmäterikontoret, Skövde kommun.
- Sjölin, Marita. 2007. *Inför planerad ny stadsdel, Horsås, i Skövde socken, Skövde kommun, Västergötland*. Rapport 2007:5. Västergötlands museum.
- Skövde - En presentation i ord och bild*. 1953. Skövde stad.
- Skövde generalplan 1965-1990. Redovisning av planeringsläget jan. 68*. 1968. Skövde kommun.
- Skövde Stadsfullmäktige. Under åren 1864-1938*. 1938. Skövde stad.
- Skövde Stadsfullmäktige. Under åren 1939-1963*. 1964. Skövde stad.
- Skövde Stads- och Kommunfullmäktige 125 år. Minnesskrift över åren 1964-1988*. 1989. Skövde kommun.
- Vägen till din historia*. 1985. Västergötlands Fornminnesföreings Tidskrift 1985.
- Översiktsplan 90 Skövde kommun*. 1991. Skövde kommun.

Arkiv

Byggnadsnämndens arkiv, Skövde kommun (digitalt material)

Skövde stadsmuseums arkiv, Skövde kommun

Västergötlands museums arkiv och samlingar

Digitalt

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet <<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Fornlämningsregistret, Riksantikvarieämbetet <http://www.fmis.raa.se>

Skövde kommuns hemsida: Kartor, planer och fastigheter. <http://www.skovde.se>